

МАГДАЛИНА СТАНЧЕВА

АЗБУКА НА МАЛКИЯ АРХЕОЛОГ

ИЗДАТЕЛСТВО ОТЕЧЕСТВО

МАГДАЛИНА СТАНЧЕВА

АЗБУКА НА МАЛКИЯ АРХЕОЛОГ

ИЗДАТЕЛСТВО ОТЕЧЕСТВО
СОФИЯ, 1984

ЕПОХИ И ВРЕМЕ

Старокаменна епоха (палеолит) — 425 000—12 000 г. пр.н.е.

Среднокаменна епоха (мезолит) — 12 000—7 000 г. пр.н.е.

Новокаменна епоха (неолит) — 6 000—5 000 г. пр.н.е.

Каменомедна епоха (енеолит, халколит) — IV хилядолетие преди нашата ера

Бронзова епоха — III хилядолетие — 1 200 г. пр.н.е.

Желязна епоха — 1 200 г. пр.н.е. — I хилядолетие пр. н.е.

А

АРХЕОЛОГИЯ

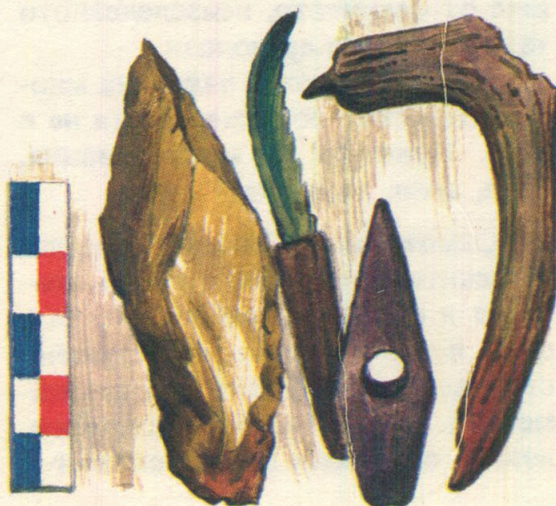
Ето че започваме с най-важната дума в нашия речник. Но каква дума! Само като я прочетеш, си припомняш велики открития — Троя, Хеопсовата пирамида, Казанлъшката гробница, загиналия под лавата Помпей и какво ли не още! Представяш си експедиции и разкопки из равнини и планини, в пещери, че дори и на морското дъно.

Но какво всъщност означава самата дума археология? Тя е от гръцки произход. Архайос значи древен, а логос — знание, наука. Археология — наука за древностите — този термин се е появил много отдавна, още в самата древност. Защото и тогава хората са разбирали, че човечеството е вече с много дълга история. Съвременната наука установява, че началото на човешкото развитие е отдалечено от нас не с хиляди, а с милиони години. Човекът започва да се интересува от своята история също твърде отдавна. И естествено е този интерес да се отнася преди всичко за следите от дейността на човешките общества.

Оттогава до днес науката археология е постигнала много в своя

път. На едната му страна можем да наредим самите археологически открития, а на другата — книги, написани за тях. Това, което ще се получи, е не само огромно по количество, но и изключително важно за всички нас, за цялото човечество.

Благодарение на археологията ние знаем какви са били първите стъпки на това човечество, как се е развивало то в различните краища на нашата планета.

Археологията е близка до някои други науки, но тя има своя област, свои задачи и свои методи да ги решава. В наше време тя е самостоятелна наука. Може би някой ще си помисли, че като съществува отдавна и е постигнала толкова много, археологията вече почти си е свършила работата и в бъдеще не можем да очакваме от нея много нови постижения. Но това съвсем не е така! Неоткритото е много повече от откритото, неизследваното чака бъдещите археолози.

Да си археолог е наистина много интересна професия. Но тя не е лека. Изискват се много знания, труд, воля, търпение.

Самото разкриване на археологическите паметници е продължителна и отговорна работа. Но тя е само начало на едно археологическо изследване. Всеки открит паметник трябва да бъде изучаван, докато се изясни целият смисъл и

значение, които се крият в него. Времето, когато е създаден, и хората, които са го създали, са намерили отражение в този паметник, какъвто и да е той — древно селище, крепост, некропол, или дори само едно глинено гърненце. В археологическия паметник е сякаш „кодирана“ най-различна информация. Тази информация се крие понякога в разположението на една находка спрямо друга, в материала, техниката, формата, украсата. Съвкупността от всички отделни находки, движими и недвижими, може да разкрие исторически събития, да характеризира епохи и култури.

Каква радост изпитва археологът, когато постигне знанията и уменията, които ще накарат находките да „заговорят“! Много често те разказват за живота на хората такива неща, които не се съобщават в писмени извори. А за времена и народи, за които няма изобщо

писмени сведения, археологическите извори са единствено свидетелство.

Съвременната археология използва постиженията и на други науки. Чувствителни уреди могат да подсказват къде под земната повърхност се крият археологически паметници. Физиката и химията подпомагат изследването на находката, проникват там, където с просто око това не е възможно. Прилагането на физични и геофизични методи позволява да се определи значително по-точно времето, от което произхождат някои предмети. Редица постижения на техниката се използват, за да се осигури добра документация на разкритията. А консерваторската наука си служи с най-различни научни дисциплини.

Нашата родина е изключително богата с археологически паметници. Та погледнете само вестниците — почти всеки ден се съобщава за разкопки, за някакво ново откритие. Археологическите паметници са поставени под закрилата на закона, независимо от това, дали са разкрити, или не.

При тяхното разкриване главното действащо лице, естествено, е археологът. Но той може да пристъпи към разкопаване на археологическия обект само след като получи от Археологическия институт специално разрешение — открит лист за разкопки. Той се издава само на добре подготвени и опитни специалисти.

Доверието, което им се гласува, трябва да бъде оправдано и защитено. В края на всяка календарна година, когато обикновено археологическите кампании на терена са вече завършени, археолозите готвят своите отчети. Не мислете, че това са само писмени доклади. Пише се, разбира се. Но

освен това всеки ръководител на разкопки, заедно със своите сътрудници, трябва да представи своята документация: дневници, чертежи, фотоси и всичко, което документира процеса на работата и крайните резултати.

Според епохата, в която са правени изследвания, отчетите се обсъждат в секциите по праисторическа, антична или средновековна археология, където участвуват научни работници в тази област.

Когато членовете на секцията одобрят отчета, археологът може да поиска открит лист и за следващата година. Ако обаче той не си е свършил добре работата, налага се да почиракува при по-опитни от него. . .

Да се върнем сега към това, с което започнахме — привлекателността на науката археология, на професията археолог. Само че четенето на следващите редове не е задължително сега, то може да бъде отложено за след прочитането на цялата книга. Ако на последната буква от азбуката (и след като сте изчели всички други!) ви се поиска да се занимавате и вие с археология някой ден (а може би и по-скоро!), прочетете внимателно следващите редове — в тях ще намерите полезни идеи!

Може би ще запитате: защо чисто и просто не преместим тези редове на края на книгата? Това е заради онези от вас, които са обикнали археологията, преди да отворят тази книга, и вече мечтаят

да се занимават с това.

За да станеш археолог, трябва да имаш специална подготовка по археология. Но от археология се интересуват и специалисти от много други области. Защото чрез археологията се разкрива картината на живота в далечни епохи. А в нея има толкова голямо разнообразие от факти, че за тяхното правилно разбиране е нужно съдействието на много науки и на много професии.

Ето един списък, който съвсем не е пълен:

Антрополог — изучава откритиите при разкопки човешки скелети. По-точно е да се нарича палеоантрополог.

Архитектите са необходими участници в екипите на разкопки, щом се разкриват строителни обекти.

Ботаниците могат да бъдат много полезни за изследване на останки от растения. Тази област на ботаниката се нарича палеоботаника.

Водолазите, каквато и друга специалност да имат, са абсолютно необходими за подводна археология.

Географи, които се занимават с древна география, се наричат палеогеографи и също имат постоянна връзка с археологията.

Геодезистите са особено необходими при всички измервания на терена, дълбочини, височини и пр.

Геолозите, и по-специално палеогеолозите, са най-добри сътрудници при изследване на най-древния период от развитието на човека — палеолита или старокаменната епоха.

Геофизиците със своите методи подпомагат издирването и датирането на археологически обекти.

Дендрохронологията е една интересна научна област, в която датирането се прави по пръстените на ствола на дървото.

Епиграфиката е една близка на археологията наука, която се за-

нимава с древни надписи. Тук има място за филолози-специалисти по всеки от древните езици: старогръцки, латински, старобългарски, арабски и пр.

Зоолози или палеозоолози се занимават с животинския костен материал.

Изкуствоведите имат широко поле за изследване, защото археологията открива много творби на изкуството от различни епохи.

Керамиците подпомагат в изследването и консервацията на изделията от глина — най-честите находки при разкопки.

Дже *математици* могат да имат връзка с археологията, тъй като често се използват математически методи при изучаването на масовите находки.

Металурзите са полезни при изучаване на древното металодобиване и металообработване.

Нумизматите поемат изследването на откритите при разкопки монети.

Петрографите могат да дадат много полезни данни, като изучават каменните породи, от които са направени оръдия на труда или са използвани в строежи.

Фотографите-специалисти са за предпочитане пред любителите, макар че всеки археолог е длъжен да прави добри снимки. Сега в помощ на археологията се използва и подводната фотография и аерофотографията.

Химиците със своите изследвания оказват много ценна помощ на археолога, а тяхната роля за консервацията на находките е първостепенна.

Художниците могат да бъдат изключително полезни както при документацията на разкопки, така и при подготовката на археологическите публикации.

Виждате ли колко различни специалности позволяват да се за-

нимаваш и с археология. Но и това не е всичко. Може да бъдеш журналист — и да пишеш много хубаво и интересно за археологически открития. Може да бъдеш учител и да разказваш на своите ученици за археологически паметници. Може да си наблюдателен и да видиш пръв следите на новоразкрита старина или на строеж на полето. Най-сетне на разкопки винаги има нужда от работна ръка — защо да не се включи човек в такава интересна работа по време на ваканция?

Разбира се, в археологията главното действащо лице си остава археологът. Но той има нужда от съдействието не само на много и различни специалисти, но на всички, които обичат археологията и могат да съдействуват за откриването и изучаването на родните старини.

Б

БАЗА

Това е наистина важна думичка и съвсем уместно е да се запознаем с нея. Тя е в основата на много неща, защото самата дума, или както по-точно звучи тя на гръцки език, *базис* означава основа.

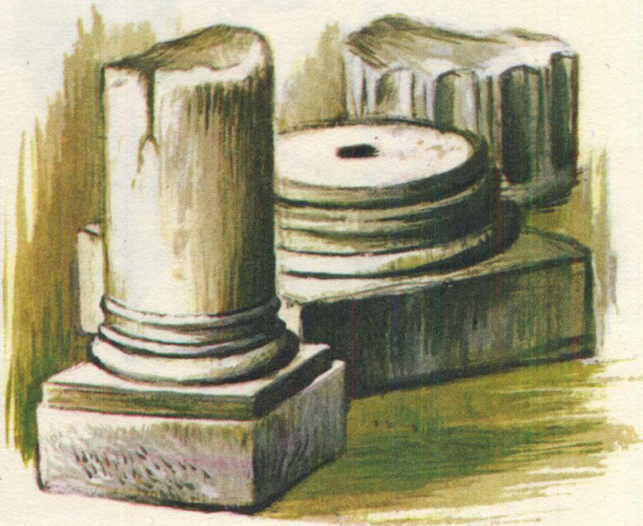
Днес тази дума се употребява много в широк и преносен смисъл — спортна база, икономическа база, база за споразумение и пр. Но в първоначалния си смисъл тя означава подставката, основата, върху която стъпва колоната.

С тази дума навлизаме в една значителна област на археологията — останките от стара архитектура. Нашата страна е богата с такива останки, защото на нейната земя цивилизацията достига високо развитие. Едно от най-забележителните постижения на цивилизацията е градът. А кой може да си представи град без архитектура?

Много често старите архитектурни паметници са запазени само в развалини. Но ако имаме щастие да намерим бази на колони и особено ако ги намерим непоместени от мястото, където са били поставени, то ние държим вече един ключ за разгадаване на първоначалния

архитектурен облик на сградата.

Може би ще ви се види невероятно, но само от базата може да се изчисли височината на колоната. Каквато и форма да има базата, нейната върхна част е мястото, където стъпва колоната. Дори и самата колона да липсва, по диаметъра на горния кръг на базата разбираме колко дебела е била тя. По дебелината пък може да се изчисли височината. В старата архитектура всичко се е изчислявало много точно, защото от доброто осъзмеря-

ване на отделните части е зависела здравината на постройките. Така древните строители са дошли до правило: колко пъти диаметърът на колоната трябва да се нанася във височината ѝ — т. е. на каква дебелина каква височина отговаря. А това вече е указание и за височината на сградата.

Разбира се, тези съотношения са се изменяли, но винаги са се подчинявали на някакво правило. Това е създавало симетрия на отделните части в общото. А от нея зависи и красотата на една архитектурна творба.

Колоната се появява поради необходимостта да се подпре главната напречна греда на една сграда. Тази роля първоначално е изпълнявал обикновен дървен стълб.

С време колоните се превръщат в един от най-красивите елементи на древната архитектура. Тяхното място в сградата е различно. Понякога те стоят пред главната фасада или обикалят вътрешния открит двор, или пък разделят затвореното пространство на една базилика по дължина.

Важното място на колоната, особено в големите обществени сгради, я е направило неотменна и през Средновековието. Да си припомним огромната зелена колона при двореца в Преслав или дванадесетте беломраморни колони на Кръглата църква, или пък колоните на църквата „Св. Четиридесет мъченици“ в Търново.

И през следващите столетия колоната остава неизменен елемент на архитектурата. Тя се използва и в наши дни.

В класическата древност са се оформили три основни стила, които се отличават и по елементите на колоните: дорийски, йонийски, коринтски. Дорийският има строги ли-

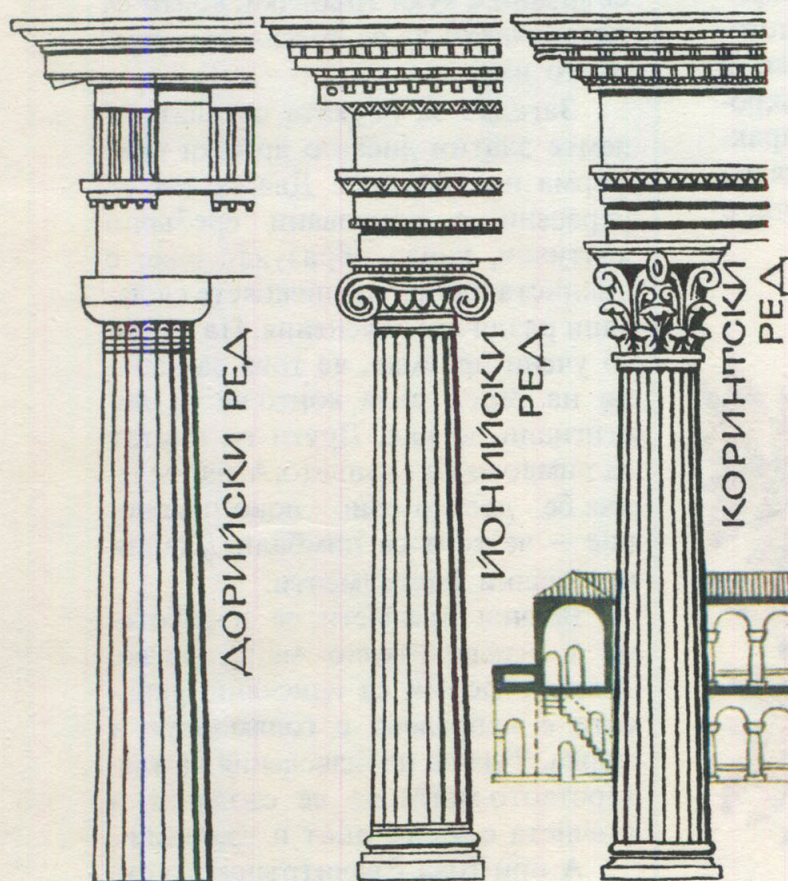
нии, колоните са по-дебели и по-ниски и обикновено не стъпват на база, а направо на стилобат — подложката на цялата колонада. Йонийският стил е много елегантен със своите красиво профилирани бази, стройно стъбло на колоната, изящни волути (завитъци) по капителите. При коринтските капители характерна украса са едрите заострени листа на растението акант.

Ето че от базата стигнахме до най-горната част на колоната — капитела. Думата произлиза от латински и означава „главулек“, глава на колоната.

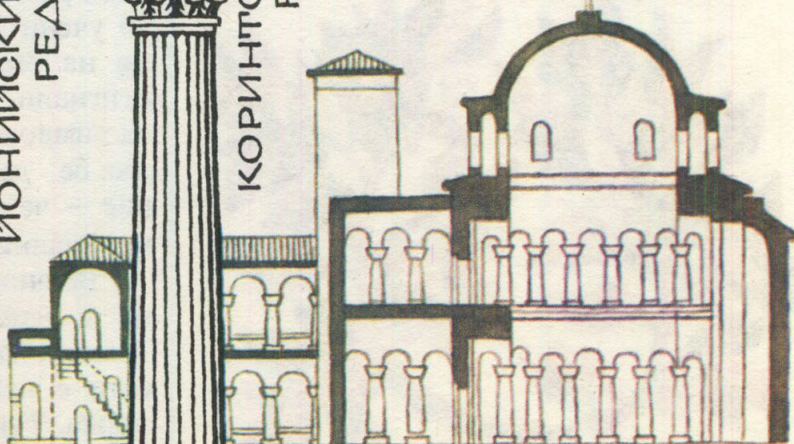
В нашите музеи се пазят много и красиви бази, колони и капители.

Но ако искате да видите старинна колонада на мястото ѝ, посетете някой ден античния театър в Пловдив. Величествена двуетажна колонада се издига зад сцената на театъра. Смелият полет на колоните е така устремен нагоре, че човек забравя огромната тежест на тези мрамори, които послушно са се подчинили на волята на незнаен древен архитект, на опитни майстори, каменоделци и строители.

Но нека си припомним пак, че и най-красивата и стройна колона с богато украсен капител има нужда от една сигурна база. А така е и с много други неща в живота. . . Ако искаш например да станеш археолог, трябва да усвоиш една солидна база от знания.

КАПИТЕЛ
ОТ ПРЕСЛАВ

КРЪГЛАТА ЦЪРКВА
ПРЕСЛАВ

В

ВЪЛЧИТРЪНСКО СЪКРОВИЩЕ

Златното съкровище, намерено при село Вълчи трън, Плевенски окръг, се състои от тринадесет предмета с общо тегло дванадесет килограма и петстотин грама! Това е най-голямото, най-старото и най-необикновеното съкровище, открито в България — страна на многобройни съкровища! И не само в България. Вълчитрънското съкровище е единствено по своя характер в света. То няма, както се казва в археологията, близки паралели, с които да се сравни.

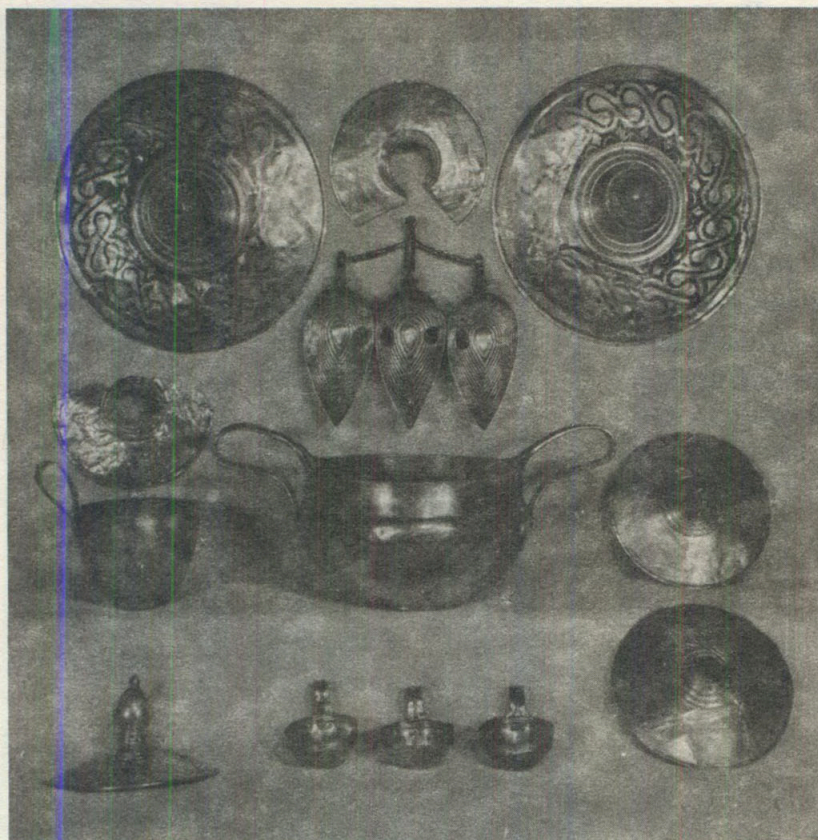
ВЕНЕЦ
ОТ ТРАКИЙСКА МОГИЛА
ВЪВ ВРАЦА

От тринадесетте предмета шест са съдове. Най-големият, купа с две дръжки, тежи сам 4 395 грама! Четири съда са чаши с високо извити дръжки. Най-необикновен е един троен съд. Неговите три части са свързани с кухи тръбички, които са позволявали да се смесва съдържанието им.

Загадка за науката остават седемте златни диска с дръжки във форма на луковица. Два от тях са украсени с приковани сребърни лентички, които образуват пояс с вълниста линия. За дисковете са давани различни обяснения. Най-много учени приемат, че това са капаци на седем съда, които не са достигнали до нас. Други ги смятат за символи на слънцето. А напоследък бе дадено едно ново обяснение — че това са цимбали, ударни музикални инструменти.

Всички предмети са изработени с изключително майсторство. Техните форми са изискани, украсата е направена с голям вкус и мярка. Такива произведения на златарството могат да се създадат в ателиета с дълъг опит и традиции.

А при това Вълчитрънското съ-

ВЪЛЧИТРЪНСКО
ЗЛАТНО
СЪКРОВИЩЕ
СРЕДАТА
НА II ХИЛ. ПР. Н. Е.

кровище е създадено преди повече от три хилядолетия. Това е времето, когато завършва бронзовата епоха, около 1200 г. преди нашата ера, и започва желязната. През това време траките са обитавали нашите земи и са достигнали висока култура. Вълчитрънското съкровище е най-старото известно тракийско съкровище. То е едно от свидетелствата за развитието на тяхното изкуство.

Смята се за безспорно, че предметите на Вълчитрънското съкровище са били използвани при обреди, свързани с култа към слънцето. Царят е бил и жрец и така се е представял в очите на своите поданици като изпълнен с божествена сила и власт.

Съкровището е било навярно укрито в земята при някаква опасност, най-вероятно във време на война. Но тези, които са го заровили, не са могли да се върнат да го

приберат, както твърде често е ставало. Така тази значителна маса злато е пролежала в земята хилядолетия. Откриването става случайно през 1924 г.

Оттогава Вълчитрънското съкровище се пази в Националния археологически музей в София. Заедно с други свидетелства на тракийската култура, то пропътува из много страни на света. Милиони хора от най-различна народност се възхищаваха и удивляваха на красотата и богатството на тракийските съкровища, сред които ненадминато по древност и големина е Вълчитрънското.

Но като говорим за тракийски съкровища, нека само споменем за още някои, а вие се постарайте да прочетете за тях в други книги. Защото всеки българин трябва да знае също за Панагюрското съкровище, за съкровището от село Летница, Ловешки окръг, за съкрови-

щето от село Борово, Русенски окръг. На тракийските съкровища са посветени много книги, малки и големи. Потърсете ги в библиотеките!

Защо толкова много от съкровищата в нашата страна са открити случайно? България е разположена на голям международен кръстопът. Тя е благодатна и привлекателна земя. От най-далечни времена към нея са се насочвали различни племена и народи. Едни са се опитвали да овладеят тези земи и

СРЕБЪРНО
СЪКРОВИЩЕ
ОТ С. БОРОВО

ТРАКИЙСКО
СЪКРОВИЩЕ
ОТ С. ЛЕТНИЦА

ПАНАГЮРСКО
ЗЛАТНО
СЪКРОВИЩЕ

да се заселят тук, други са преминавали, всявайки смут в живота на местното население. Нерядко в нашите земи са се разигравали драматични сблъсъци, които са прогонвали жителите от селищата им. В такива тревожни времена хората смятали за най-сигурно скривалище на своите богатства земята. Търсели са места, където никой не ще подозира тяхното присъствие. Понякога наоколо няма никаква друга следа от човешка дейност.

Но бурните събития често по-вличали и самите укриватели и те не се връщали на тайните, само на тях известни места. Минавали години, векове, понякога и хилядолетия, докато пред удивения поглед на хора от съвсем друга епоха се

появи отново съкровището. Най-често това става при обработка на земя или изкоп за строеж. Сребърното тракийско съкровище от село Борово бе открито от трактористи. При дълбока обработка на нива в Преслав бе извадено на повърхността съкровище от великолепни накити от X век. Един багерист, който прокарваше плитък изкоп за водопровод край София, вдигна в кофата на багера златна купа, стара около 2800 години!

Стойността на всички тези съкровища съвсем не се изчислява в грамове злато и сребро. Те са безценни със своето значение за историята на нашите земи, като творби на изкуството и свидетелства на културата на своята епоха.

Г

ГРАДИЩЕ

Ако човек тръгне по нашата хубава и древна земя и разпитва за имената на местностите, между многото звучни и интересни названия често ще чува: „А това място се нарича Градище“.

Често на пръв поглед не може да се разбере защо хората са нарекли така местността, ако не се виждат развалини на стар град или крепост, изобщо нещо, което да се свърже с името. Но ако имаме малко познания по археология, ако се вгледаме внимателно, местността ще ни подсказва своите тайни.

Обикновено градището е на малко по-високо място от околния терен. Повърхността му е неравна. По тази неравност може дори да се чете. Тя може да показва посоката, по която минава укреплението, ако градището е било защитено с някаква стена, и може да открие къде е имало кула, къде е бил входът в укрепената площ. Отделни издутини във вътрешното пространство могат да означават, че под тях е имало постройки. Наличието на стари градежи може да се установи и като се вземем по-грижливо в земята. Ако се виждат късове от

тухли, керемиди, обработени камъни, хоросан — това е сигурна следа от разрушени постройки.

Най-често градищата са обрасли с трева и храсти. Тревата също може да ни помогне в нашето изследване на терена. Ако е късна пролет или ранно лято и навсякъде е все още свежозелено, но на отделни места се забелязват ивици от жълтееща вече трева, може да се предполага, че именно там, плитко под повърхността, има стени.

Опитните археолози могат да очертаят плана на една разрушена, заравнена и обрасла с трева сграда дори само по този признак.

Много често бодливи храсти крият между клоните си тъкмо най-интересните развалини — местата им трябва да се оглеждат много внимателно. Когато се уверим, че сме установили по повърхността някакви ориентиращи точки, добре е да се опитаме да ги скицираме на план. Този план и всички събрани и записани сведения ще послужат за съставянето на археологическа карта — карта на старините в даден район.

Разбира се, изникват различни въпроси: От кое време са тези развалини? Как са изглеждали някогашните постройки? Кои са били техните обитатели?

Да се датира археологическият паметник е една от важните задачи, когато се съставя археологическа карта. Без да се правят разкопки, това не е лесно и изисква голям опит и наблюдателност. Опорните точки ще търсим пак на самото място, като се опитаме да съберем т. нар. подемен материал — късове от глинени съдове, предмети от камък, метал, кост, обработени от човешка ръка. Формата, размерите, обработката, украсата на такива предмети крият в себе си отговора на въпросите. А ако ни провърви, може да намерим и някоя монета. Но не във всички градища и селища се намират монети, така че трябва да се изучават добре всички други находки.

Думата „градище“ е славянска по произход. С малки изменения във формата ѝ тя се среща във

всички съвременни славянски езици. Най-често археологическите проучвания откриват в местности с това иместари славянски и средновековни селища. Тяхното разкопаване е вече друг етап от изследването. Той помага да се разкрие и установи с точност разположението, устройството на селището или укреплението, да се надникне в живота на неговите обитатели.

Всъщност ние направихме една въображаема малка експедиция до една от многото местности в България, наричани от населението Градище.

Като споменаваме думата експедиция, нека кажем, че на експедиция се тръгва с подходяща екипировка. Най-необходимото в нея са карта, компас, бележник за записки и блок за скици и чертежи, метър и рулетка или пък едно кълбо канап, фотоапарат, пликкове и пликчета за находки. Има още много други неща, но за първо обхождане това е достатъчно.

И други названия, освен името Градище, показват присъствие на археологически останки: като например „Калето“, „Селище“, „Латински гробища“, „Кулата“. Те служат за указание при издирването на археологически обекти и съставянето на археологическа карта. А една добра археологическа карта е необходима и за опазването, и за изучаването на старините.

Когато имате възможност, разпитвайте и събирайте такива названия, посещавайте такива местности! Опитайте да узнаете по данни от повърхността какво е имало на това място. За всичко, установено и намерено от вас, съобщавайте в най-близкия музей! Вашето сътрудничество може да бъде много полезно. Може би вие ще покажете следата на важно за науката откритие. . .

Д

ДОКУМЕНТАЦИЯ

Ако отворите някои от най-новите публикации на археологически разкопки и се зачетете в тях, може би ще ви учуди фактът, че голяма част от по-значителните археологически обекти са разкопавани в течение на доста години. Но не само това, понякога разкопаването е завършило преди десетина, а дори и преди повече години. И все пак някои автори уверено описват най-

малките подробности от наблюденията в процеса на разкопаването, на разкритите следи, стени и т. н.

Как става това? Нима археологът е помнил всичко през тези дълги години?

Може би някои археолози с добра памет действително носят в нея като запечатани впечатления си процесите на разкопаване, от характерното и важното за всяка находка. Но дори и те си служат с един сигурен помощник — документацията.

Процесът на разкопаване е такъв, че положението се изменя почти непрекъснато. А понякога действително минават много години след разкопките, докато дойде ред книгата или просто статията за тях да се отпечати. Правят се различни изследвания, сравнения, проверки и нови наблюдения или просто се чака ред — разкопките са много! Затова добрият археолог се стреми с всички средства да документира.

При буквата А се казаха вече някои неща за професионалните задължения на археолога. Ето ни отново на тази тема. Какво, да не би да ви е скучна? Може би е по-интересно да се разказва за съкровища? Но този, който се тегли от „скучните“ въпроси за документацията, май че ще направи по-добре да си остане само читател на книги за археология и да се откаже да мечтае сам за разкопки. Решително трябва да кажем: без документация не може!

Да започнем с това, че археологът си служи най-много със своето внимателно и наблюдателно око — то е най-сигурният му инструмент. Значи преди всичко трябва да се запечати това, което се вижда. Следователно окото трябва да се въоръжи със запечатваща образите техника — фото- и кинозаснемането е особено важно както в черно-бяло, така и в цветно.

Графичната документация включва всички чертежи и рисунки — планове, разреза, изгледи, които обхващат отвсякъде разкривания археологически паметник и сякаш навлизат вътре в него. Тук трябва много внимателно мерене и много точно нанасяне! Колко им е лесно на добрите рисувачи и колко се мъчат онези, които имат две леви ръце!

И така — фото- и графичното заснемане лежи като че ли в основата на археологическата документация.

Само че ако археологът не го осмисли с мисли, цялата работа ще си остане безсмислена! Иначе казано, той трябва да води дневник: да записва какво се прави, какво се открива, да описва и отбелязва наблюденията и дори предположенията си.

В това време започват да излизат най-различни находки. От раз-

копките те тръгват с паспорт — бележка, къде и кога са намерени. За тях отделно трябва да се води дневник. Всяка находка получава своя сигнатура. Рисуват се или се заснемат, правят се картотеки по вид и място на намирането.

Друг вид документация е взимането на различни проби: от пръст с някакъв примес, от глина, от утайки, от хоросан и т. н. И разбира се, пак писане, бележки, точни данни за всичко.

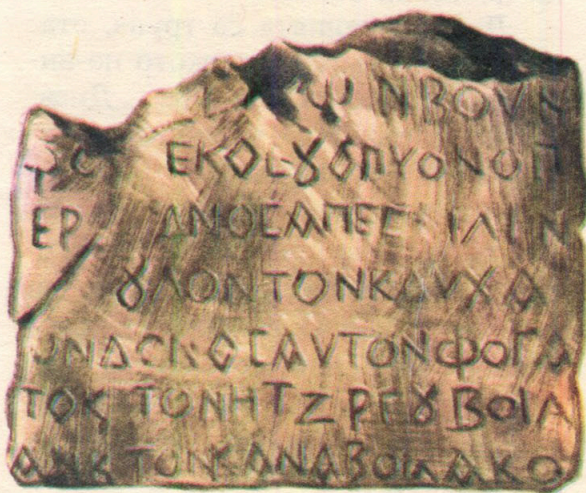
Документацията се трупа, става все по-обемиста, колкото по-интересни стават разкопките. . . Дневникът се пълни — скъпоценен материал за изследвача.

Но още колко дълъг и напрегнат труд е нужен, докато всичко това се превърне в сигурни и уверени научни изводи! А дори и след всичко това документацията пак трябва да се пази — тя е доказателственият и контролен материал на разкопките.

ЕПИГРАФСКИ ПАМЕТНИЦИ

През един есенен ден на 1952 г. от далечните времена на Златния Симеонов век пред нас се появи боляринът Мостич. Той беше служил при цар Симеон и при неговия син цар Петър. Заемал бе високата длъжност вътрешен боил — на прабългарски ичиргубоила, а пославянчено — чъргубиля. Притежавал бе имущество и власт, но на осемдесет години ги бе изоставил, навлякъл бе черната монашеска риза и бе постъпил в манастир. Така Мостич бе завършил живота си.

Погребан е бил в пристроена до манастирската църква гробница. Тя е малка, защото някогашният славен и властен болярин е бил вече прегърбен старец. Никакви предмети не са поставени в гроба му, както е изисквал манастирският ред.

И ето, след около 1000 години гробът на Мостич бе разкопан. Скелетът му бе грижливо реставриран. Антрополози възстановиха по черепа образа му, а писатели вплетоха името му в своите разкази. Археолози, историци, езиковеди изследваха различни въпроси, които откриването на гроба на Мостич поставяше. Написана бе важна страница от старата българска история.

Как стана възможно всичко това? От времето на Мостич бяха изминали хиляда години и никакво предание, никакво сведение не бе достигнало до нас за този виден държавен мъж. А изведнъж стана известно името му, положението, съдбата му.

Всички тези важни сведения черпим от един от най-старите и най-ценни български епиграфски

паметници — надгробната плоча на чъргубиля Мостич. На нея е написано:

Тук лежи Мостич,
който бе чъргубиля
при Симеон цар
и при Петър цар.
А на осемдесет години,
като остави чъргубилството
и цялото си имущество,
стана черноризец
и така завърши своя живот.

Епиграфски паметници наричаме старите надписи върху траен материал — камък, глина, мазилка. Почти всички народи, които са имали писменост, са оставили епиграфски паметници. В нашата земя най-често се срещат надписи на гръцки и латински език. Особено ценни за родната ни история са

прабългарските надписи, писани на гръцки език. След приемането на славянската азбука епиграфските паметници са вече на кирилица, както надписът на Мостич. Но в нашата страна се срещат и надписи на арабски, на арменски и староеврейски.

Откриването на надпис при разкопки е всякога важно и радостно събитие за науката. Надписите са скъпоценни исторически извори. Ето само няколко примера:

Благодарение на един надпис бе установено името на тракийския град Севтополис.

Надписът на мраморния блок в подлеза пред Партийния дом в София съобщава кога е построена крепостната стена на Сердика.

Надписите около Мадарския конник разказват за най-важни съ-

бития от ранната българска история.

Надписът в Боянската църква дава датата на нейното построяване — 1259 година, и имената на ктиторите — севастократор Калоян и жена му Десислава.

Надписът на скалата при крепостта Урвич до село Боженица, Ботевградско, е запечатал навеки спомен за севаст Огнян, който се е сражавал с османския завоевател по времето на цар Иван Шишман.

Характерно за епиграфските паметници е, че те са кратки, а някои думи са написани със съкращения. Често времето и хората са ги повредили, липсват части от надписа и разчитането прилича на решаването на трудна кръстословица. При това трябва да се владеят

добре древните езици.

Не е достатъчно да се разчете един надпис, той трябва да се датира, да се обясни съдържанието му. С разчитането и изучаването на старите надписи се занимава специална наука — епиграфика.

Досега в България са открити и разчетени няколко хиляди стари надписи. Но при археологически разкопки постоянно се откриват нови. Епиграфски паметници се откриват и при експедиции за изследване на пещери, скални църкви, крепости, светилища, стари гробища. Колкото повече епиграфски паметници се открият, проучат и запазят, толкова по-богата ще става картината на миналото на нашата страна.

Ж

ЖЕРТВЕНИК

Тази дума много ясно подсказва за онова явление, което съпътствува отношенията между човека и божеството, в чиято сила той е вярвал — жертвоприношението. Разбира се, не трябва да си представяме, че на жертвеника непременно се пролива кръв. И такива жертви са принасяни. Но много по-разпространена е била безкръвната жертва и символичното жертвоприношение.

Освен българската дума жертвеник със същото значение в археологията се използват и две думи от латински произход — алтар (променено по-късно в олтар) и ара.

В най-ранните епохи от живота на човека за място на жертвоприношението се е избирало просто някаква височинка, някакъв камък. Постепенно се изработила формата на жертвеника — цилиндрична или призматична.

Такива ари, или алтари, се поставяли на открито пред храмовете и светилищата и там пред очите на всички се извършвало самото жертвоприношение. Запазени са антични релефи, на които се вижда как тържествена процесия отива да принесе жертвата — младо животно, увенчано с гирлянди, цветя.

Но често на алтара се поставяли просто житни класове, плодове, правело се възлияние с вино.

Римляните имали и домашни алтари. Най-често на тях се поднасяли дарове на домашните божества — лари, покровители на семейството и домашното огнище.

Но историята на архитектурата познава под това име и монументални творби, в които се състават архитектурата и скулптурата. Такъв е прочутият Олтар на мира в Рим (ара pacis, ара пацис). Той бил издигнат на Марсово поле и нямал връзка с друг храм. Заемал твърде голяма площ. Останките от стените и разхвърляните на това място разрушени части са позволили на археолозите да възстановят първоначалния му изглед. Към жертвеника се подходило по тържествена стълба, а самият той бил обиколен с ограда, покрита с два реда мраморни плочи с релефи и висока общо 5 метра.

Този олтар на мира всъщност означавал победата на император Август в Галия и Испания в 13 година преди нашата ера и бил осветен в 9 година преди нашата ера.

Друг още по-забележителен като архитектурна и скулптурна творба олтар бил издигнат в чест на Зевс в град Пергам, столица на Пергамското царство (в Мала Азия). Той бил издигнат през II век преди нашата ера, също в чест на една военна победа на пергамския цар Евмен II. Скулптурният фриз, който го украсявал, представя един от най-драматичните сюжети на гръцката митология — борбата на боговете с гигантите, или както се нарича на гръцки гигантомахия. Гигантите, синове на богинята на земята Гея, възстанали срещу боговете на Олимп. Но в жестока битка те били победени. Сега Пергамският олтар е изложен в един му-

зей в Берлин, Германска демократична република.

У нас се намират твърде често жертвеници, но те са от обикновения тип, издялани от камък, подобни на маса с една стабилна призматична подпора. Археолозите са се натъкнали на един интересен факт, наричан традиция на култовото място. Там, където в езическата епоха е имало светилище на някакво божество, след приемането на християнството обикновено се построява църква. И много често в църковната сграда се внася старият езически жертвеник, който се поставя в алтарното помещение и служи за християнския ритуал. Така че нерядко в старите църкви се откриват жертвеници със съвсем не християнски надписи по тях. . .

ОЛТАРЪТ
НА МИРА
В РИМ

ЗЕМЛЯНКА

Думата е стара, славянска, но е получила нова слава от времето на партизанската борба срещу фашизма. И сега на няколко места в нашата страна се пазят като исторически паметници партизански землянки.

Археологията се занимава с други землянки. Това са жилищата на нашите далечни прадеди. Най-старите от тях са от времето на заселването на славяните на юг от Дунава. И след създаването на българската държава, през Средновековието, землянката си остава предпочитано жилище на селския народ. Унгарският пътешественик Феликс Каниц, който минал през България няколко години преди Освобождението, е нарисувал села със землянки. Те са наричани уземни жилища, защото са построени вътре в земята. В някои места на Северна България такива жилища са съществували дори и в началото на нашия век. А те съществуват на Балканите още от I хилядолетие преди нашата ера!

Голямото предимство на землянките е, че са били топли,

защото се вкопавали изцяло или наполовина в земята. Тя ги пазела от ветрове и снегове. А да се отопли жилището някога, преди столетия, съвсем не е било лесно! Освен това за тях не бил нужен скъп и труден за обработка строителен материал. Колове, пръти и глина — от това се изграждало жилището. За покрива се използвала и слама.

Но какво може да се запази

след хиляда, че и повече години в земята от такъв строителен материал? Той се разрушава, изтлява. Как археологът ще разкрие една землянка, когато от нея нищо не е оцеляло до наши дни?

Да се разкопава землянка не е лесно. Защото от коловете и прътите не е останало нищо. В нашите почви дървото бързо се разрушава. Излиза, че трябва да се търси нещо, което вече го няма! Точно така е, само че то е оставило следа в земята, когато го е имало. Оставило е отпечатък или е изменило цвета на пръстта.

Представете си сега, че сте получили задача да изследвате старобългарско селище от VIII или от IX век. Мястото на селището е установено при археологическа експедиция. Трябва да се пристъпи към разкопки на участък от селището, за да се установи какви жилища е имало то, как са били разположени, с какво се е занимавало населението, и всичко друго, което археологическото изследване може да ни каже.

Жилищата на това селище са били полуземлянки. Надземните им части са били разрушени и заравнени, подземните — засипани. Дървените части на землянките отдавна са изтлели в пръстта. И над всичко това времето е натрупало покривка от пръст!

Задачата е трудна. Всичко е пръст — и стената на землянката, и това, което я запълва, и естественият насип отгоре.

Преди всичко се отстранява този най-горен насип. Под него ще се очертае землянката, защото пръстта, която я запълва, има различен цвят от тази, в която тя е била вкопана някога. Вътрешната пръст е по-рохкава, смесена обикновено с останки от живота в жили-

щето, а външната има цвета на почвата в тези местности. По края на землянката могат да се открият дупките на коловете, които са забити при изграждане на стените. Около тях земята е много набита, а в самите дупки — много по-рохкава и с друг цвят. Ако землянката е била опожарена, може да се намерят късове опечена от огъня мазилка от стените с отпечатъци от коловете, а понякога и от преплетените пръти.

Разбира се, трябва да се открие подът на жилището. Но — внимание! — върху него е имало много неща. Едни там са си стояли, а други са попаднали по-късно.

Най-добре е отначало нищо да не се размества при разкопаването, защото начинът на намирането на предметите — гърнета, хромели за стриване на зърнени храни, горели дъски, костени шила, тежести за стан и още много други неща — ще ни каже много за устройството на жилището, за живота в него и дори за това, при какви обстоятелства обитателите му са го изо-

ставили. Много важно е да потърсим къде е устроена печката, която е най-често градена от камъни. Подът може да бъде замазан с глина или просто покрит с добре трамбована чиста пръст! Понякога в него е вкопавано зърнохранилище. Ето друга трудна работа — да се извади пръстта от този направен в земята хладилник!

Още много други важни находки могат да се открият в землянката: земеделски сечива или занаятчийски инструменти, прешлени за вретено, някоя гривна, някое пръстенче, някоя висулка или тока за колан, връх на стрела или копие. Никой не може да предвиди всичко, защото никой не може предварително да знае какво е попаднало в насипа на точно тази землянка.

Когато всичко е свършено грижливо и предметите са изследвани и разтълкувани, можем да се

опитаме да възстановим изгледа на жилището, неговата уредба, да кажем нещичко за обитателите му. Да, животът не е бил нито охолоен, нито лек в тази землянка. И все пак край печката е имало и хубави часове. От гърнето се вдигал мирис на вкусна каша, бабата или дядото разказвали приказки за юнаци и чудовища, майката припявала песен. Нощта събирала всички в малкото пространство, а денят ги викал навън от ранно утро. . . Така ден след ден в землянката растели здрави българчета. Но никой не е записал как е минавал техният живот. Само по следите в землянката можем да отгатнем нещо за него.

В нашата земя има десетки неразкопани селища със землянки. И в тях са следите от живота на нашите прадеди. Чакат ръката на археолога. . .

И

ИДОЛ

Тази кратка дума сякаш ни увлича надолу в дълбоките, в най-дълбоките археологически пластове, в най-далечните епохи, в безписмените времена на човечеството. Първите скулптурни творби на човека лежат там — от кост, дърво, глина и камък. Първите негови безименни божества са там — идоли-те. И сред тях е най-ранният, образът на жената-майка, продължителка на живота, олицетворение на

жизнените сили на самата природа.

Но тези сили са получили образ — именно това означава думата идол, която е от старогръцки произход. Заслужава си човек да се размисли над това, че още тогава, в най-дълбоката древност, създавайки образ на божество, човекът го е направил подобен на себе си. И ще минат хиляди години, докато неговият разум го убеди, че божества няма, нито човекоподобни, нито без образ, че той трябва да вярва и разчита на своите собствени сили и че науката постепенно му разкрива онези тайни на природата, онези нейни явления, които той е обожествявал, когато не ги е разбирал.

Най-старите достигнали до нас идоли са едновременно и свидетелства за изкуството на праисторическия свят. Тези женски фигурки могат да ни се видят твърде странни и съвсем да не отговарят на нашите представи за красиво. Те подчертават силно таза и корема, защото там жената носи бъдещия живот. Учените са нарекли Вилендорфска Венера една глинена праисторическа статуетка, при която тяло-

ВИЛЕН-
ДОРФСКА
ВЕНЕРА

то на жената е като че ли направено от топки. Кръстена е Вилендорфска, защото е намерена близо до селото Вилендорф в Австрия. А що се отнася до това, че е наречена и Венера, на името на римската богиня на красотата и любовта, трябва да се каже, че тя никак не прилича на това, което гръцкият и римският свят са ни завещали като идеал за красота.

Но и идеите на човека за красиво са се изменили и продължават да се изменят. Ако разгледаме някоя книга за праисторическо изкуство и особено за идолна пластика и се опитаме да вникнем в тези образи, ние постепенно ще разберем какво е вложил праисториче-

ският скулптор в техните форми.

В нашите музеи се пазят много праисторически идоли. Тук и неолитът (новокаменната епоха) и енеолитът (каменномедната) са достигнали високи постижения, цъфтяло е и изкуството. Между най-красивите идоли в България са мраморният идол от Караново, глинените идоли от София, костеният от село Ловец, Старозагорско.

Но между най-интересните находки на праисторическата малка пластика в нашите земи е така наречената Култова сцена от селищната могила при село Овчарово, Търговишки окръг. Тези двадесет и шест миниатюрни глинени фигурки са намерени през 1972 г. и при-

личат малко на детски играчки. Но тяхната възраст е около 6000 години, а предназначението им е било съвсем друго. Фигурките представляват четири олтара, три ниски масички с по три столчета, три цилиндрични барабанчета и четири жени, които са вдигнали ръце нагоре. Всичко това представлява вътрешната уредба на някакъв храм, вероятно на небесните сили и най-вече на слънцето. Жените са жрици и с вдигнатите си ръце изразяват почит.

Праисторическото изкуство се развива в течение на много хиляди

години. То предизвиква постоянен интерес у учените и възхищение у съвременника. То се изразява и във формата и украсата на керамичните съдове, с които изобилствуват селищата от праисторическите епохи. Смисълът на орнаментите е трудно преводим на нашия съвременен език, защото нашето мислене е съвсем различно от това на хората, които са ги създали. И все пак те са наши предшественици. Праисторическата археология предизвиква огромен интерес, защото тя ни дава ключа към света на тези предшественици.

ПРЕДМЕТИ
ОТ КУЛТОВАТА СЦЕНА
ОТ С. ОВЧАРОВО

Й

ЙЕРОГЛИФ

Ако почеркът ви е нечетлив, може да ви се случи да чуете такъв упрек: „Какви са тези йероглифи!“ Да, думата йероглиф е станала синоним на неразбираемо писмо. В този смисъл тя се употребява не само в българския език, но и в други езици, например във френския.

Да кажем веднага, че това е неточно, ненаучно и даже несправедливо. Защото египетските йероглифи са една от най-добре изучените древни писмености. Тази писменост е оставила огромно количество текстове, които позволяват да се проникне дълбоко и разностранно в египетската древност.

Но — на думата йероглиф. Тя е старогръцка и съчетава в себе си прилагателното „свещен“ и прилагателното „врязан“. Древните гърци се отнасяли с възхищение и благоговение към рисуваното египетско писмо и затова го нарекли така. „Свещените знаци“ на египтяните споменава още бащата на историята Херодот, живял в V в. преди нашата ера. А няколко столетия по-късно се наложило названието „свещени врязани“ (знаци) — йе-

роглифика.

Малко по-старо от египетското е клинописното писмо, възникнало в Южното Двуречие, между реките Тигър и Ефрат, като проява на шумерската култура. Това е станало вероятно в края на IV хилядолетие преди нашата ера. А в началото на III хилядолетие се оформя йероглифното писмо на Египет. Така тази част на земното кълбо, в която

се допират два континента, дава на света едно от най-великите постижения на човечеството. Възникват и други писмености, в други краища на света. Но колко по-бедни биха били нашите познания за забележителната египетска цивилизация, ако не съществуваше нейната писменост или пък, ако не беше разчетена, ако йероглифите бяха остана-

ли символ на неразбрани драскотини.

В този възлов момент в историята на археологическата наука и даже на една съвсем специализирана наука, наречена египтология, започват да се преплитат много имена и събития, за които е трудно да се разкаже накратко. Но — да опитаме.

Император Наполеон I изглежда да се блазнаел да достигне славата на Александър Македонски — да завладее Египет, а може би после и Индия. . .

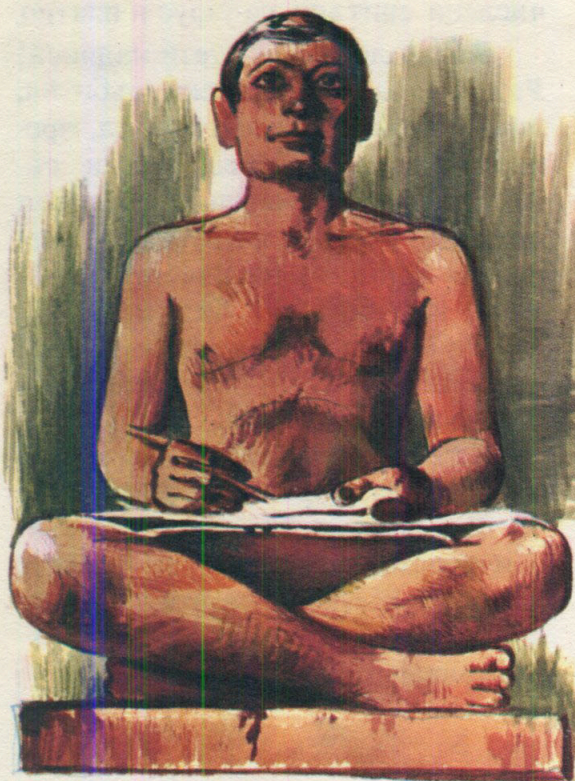
През 1798 г. той потеглил с голяма флота за първата си цел. Тъй като не го задоволявало да бъде само завоевател, той взел със себе си и много учени, които трябвало да изследват всестранно Египет и да изпратят във Франция онези негови богатства, които били преносими.

Докато французите били все

РОЗЕТСКИ
КАМЪК
196 ГОД.
ПР.Н.Е.

ЖАН ФРАНСОА
ШАМПОЛИОН
1790 — 1832 ГОД.

ли, че тези странни знаци не могат да се разчетат, той възкликнал: „Аз ще ги разчета, когато порасна!“ До това разчитане Жан-Франсоа Шамполион ще достигне, изминавайки дълъг и труден път. Той е имал необикновен талант да изучава стари езици и е започнал оттам. Същевременно се занимава с историята на Египет и готви книга за фараоните. На 17 години е избран за член на Академията в град Гренобъл, а на 19 е вече професор.

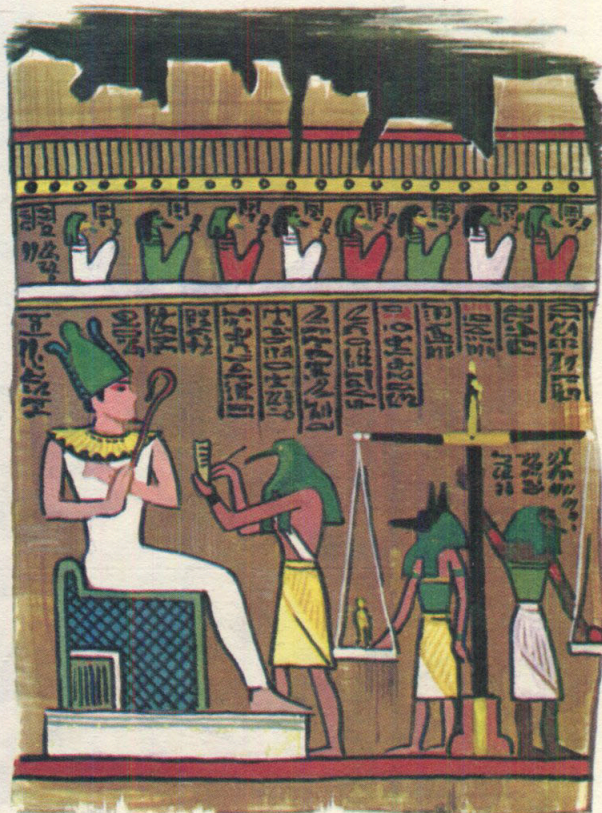
Но това признание не му спестява нито глада и мизерията, които били чести негови спътници, нито пък го отклонява от детската мечта — мечта, която е почти клетва.

След много години на труд Шамполион се добира до разчитането на египетските йероглифи, като преодолява главната спънка пред всички, които са се занимавали с тях: той установява, че египетските йероглифи не във всички

още победители, в Кайро бил създаден даже научен институт. Между археологическите предмети, събрани там, била и една плоча от черен базалт с надписи в три колонки. Двете от тях били на египетски, едната със сложните рисунки и фигури, а другата — с опростено писане. Третата колонка била на гръцки език. Това е онзи прословут Розетски камък, който дал ключ за разбиране на йероглифите.

Но този ключ съвсем не приличал на „Сезам, отвори се“ и много години след откриването на Розетския камък загадката на египетската писменост си оставала нерешена.

В същото време човекът, който щял да извърши това, французинът Жан-Франсоа Шамполион, бил все още дете. Но на 11 години, когато за пръв път видял в Париж папируси с йероглифи и му обясни-

случаи са образи, които трябва да се тълкуват според рисунката, а голяма част от тях са означения на звукове, т. е., че това е и фонетично писмо, при това само за съгласните.

Днес египтологията е една наука с големи постижения. Йероглифното писмо е изучено добре и е вече известно какво развитие е преживяло то през хилядолетията, откакто е създадено. Съвременният свят е проникнал в живота на древния Египет чрез безчислените йероглифни надписи — едните огромни, по каменните блокове на храмове, дворци и пирамиди; другите миниатюрни, гравирани на пръстени; трети изписани на без-

числени свитъци папирус и платно.

Какво ли няма в тези надписи! Разкази за исторически събития, лични писма, любовна лирика, жречески заклинания, медицински съвети, данъчни сметки, родословни списъци, съдебни решения. . . Наистина много са писали тези египтяни! И добре, че е било така. . .

Но в началото на това познание е вплетено името на момчето Жан-Франсоа Шамполион.

Всъщност за йероглифите можеше да се говори и на буква Ш, като Шамполион. Това би било съвсем справедливо. Но като дойдете до буква Ш, ще намерите там едно друго момче, неговата мечта и осъществяването ѝ.

К

КЕРАМИКА

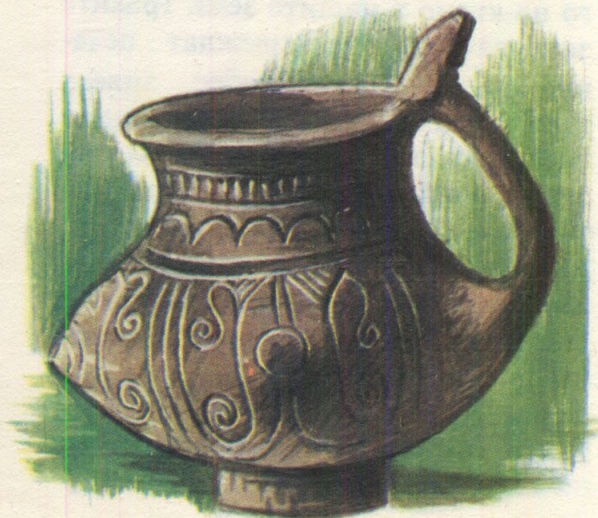
Печената земя, печената глина — това е забележително откритие на човечеството. От кирпича до най-изящните изделия на древногръцката или персийската керамика — всичко е постигнато от пръст и огън. Но колко много познания и опит е трябвало да се натрупат, за да се дойде до това! Каква безкрайно разнообразна технология е създадена, за да се получат толкова различни резултати!

За археолога думата керамика крие често благословения ключ, чрез който той се доближава до разгадаването на един археологически обект. Когато двама археолози си говорят за някакви разкопки, те почти винаги се питат каква керамика се намира там.

Някога, в далечни геологически времена, нашата планета е преживявала много повече и по-бурни процеси. Горещи пламтящи изригвания се редували с повсеместно вледеняване. После буйни потоци са свличали от планините към долините всякакви скални отломъци, превръщайки ги постепенно на фини утайки. Тогава е започнало създаването на тази великолепна су-

ровина — глината. Чрез движение и изменения, подпомогнати от въздействието на водата, на вятъра и температурните промени, се е получил този пластичен материал, от който могат да се моделират най-различни керамични изделия. Сега само химическите анализи могат да отгатнат в него първоизточниците и съставките.

Когато за пръв път човекът е видял как топлината на огъня превръща меката земя в твърд и устойчив материал, той е започнал

да използва керамиката. Това откритие е толкова важно, че с него се делят на две най-далечните праисторически епохи — говори се за докерамичен период в развитието на човечеството. А от времето, когато човекът започва да произвежда глинени предмети, тази негова дейност създава една от главните характеристики на епохите.

Глината се използва за строителство още от времето на неолита. Човекът е омазвал с глина стените и пода на жилището си. Мно-

го по-късно в нашите земи траките започват да произвеждат печени тухли. Както добре знаем, тухлата си остава и до днес един от най-добрите строителни материали, а керемидата прави покрива сигурен. Разбира се, формите и размерите на строителната керамика са се изменяли през епохите и опитният археолог може да определи по тях времето, когато са създадени.

Почти във всички епохи от глина са изработвани различни пред-

мети, включително и фигурки на хора и животни. В някои епохи това изкуство достига голям разцвет.

Но домашната, или битовата, керамика е за археолога много по-сигурен указател. По нея могат да се установят и времето, и културата, на която принадлежат разкриваните паметници, и населението, което ги е оставило.

Археолозите се шегуват помежду си, като наричат изучаването на керамиката от разкопки чирепология, защото най-често се намират чирепи — малки късчета, а не цели съдове. Но те добре знаят, че да се владее чирепологията е много важно и затова опитните чиреполози се ползват с уважение.

Но защо пък керамиката от разкопки да е толкова важно свидетелство за археолога? Другите находки не са ли важни? Разбира се, че са важни. Но за особената важност на керамиката има най-малко две причини:

Първо: Добре известно е, че керамичният (глиненият) съд лесно може да се счупи при употреба. Едно невнимателно движение — и той се превръща в купчина чирепи. Но тези чупливи предмети са много устойчиви на всички разрушителни процеси, които влияят на останките от живота на човека. Дългият престой в земята може да превърне в разпадащ се чернокафяв безформен предмет смъртоносното неотразимо копие, лемежа, който е порел земята, гвоздея, който е крепил гредата. Да не говорим за това, че всички тъкани, кожи, дърво и много други материали, които са заобикаляли човека във всекидневието му, се разпадат почти без следа и само в специални условия достигат до нас. А керамичният съд устоява. Така че той е най-масовата

находка от движимите археологически материали.

Второ: Керамичните съдове на даден народ и дадено време се изработват с определена техника, имат определена форма и украса, които ги отличават от други. Това, че те отразяват специфичността на една култура, позволява не само нейното разпознаване по керамичните находки, но и установяването на много трудни иначе за откриване взаимоотношения и влияния.

Българските музеи са пълни, разбира се, с керамични съдове от всички епохи, като се почне от новокаменната епоха и се стигне до наши дни. Заслужава си човек да мине през залите на един музей, проследявайки как се изменят керамичните съдове през епохите. Това ще бъде и една много приятна разходка, защото ще ни достави

и голяма естетическа наслада. Керамичният съд винаги е бил и обект на изкуството, на едно от най-масовите приложни изкуства. Човекът е отразявал в глинения съд своите идеи и своите естетически разбирания. Много често

формата и украсата са пълни със символи на природата и нейните сили, на живота и плодородието.

Неолитната керамика ще ни порази със своята грижливо полирана повърхност, с хубавите моделирани на ръка форми и с рисунките по съдовете. Енеолитната веднага се отделя с блестящите, натрити с графит повърхности на блюдата и украсените с врязани мотиви големи гърнета. В бронзовата епоха ще видим съдове с нови интересни форми, с високи дръжки, с инкрустации от бяла паста във врязаните орнаменти.

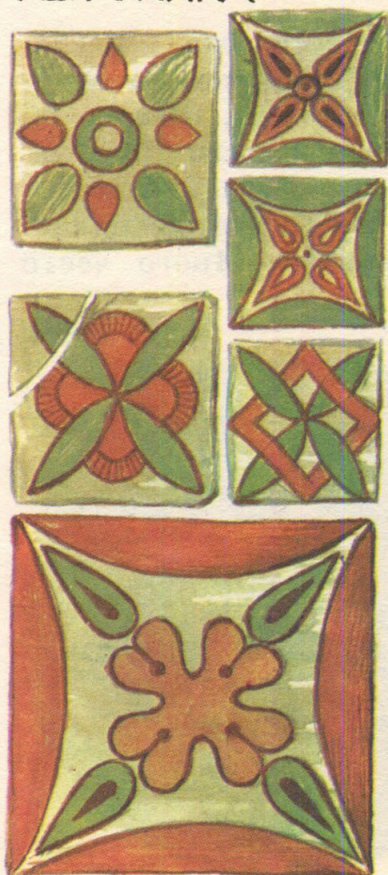
През желязната епоха керамиката изглежда общо взето по-груба — като че ли хората не са посвещавали толкова много време на

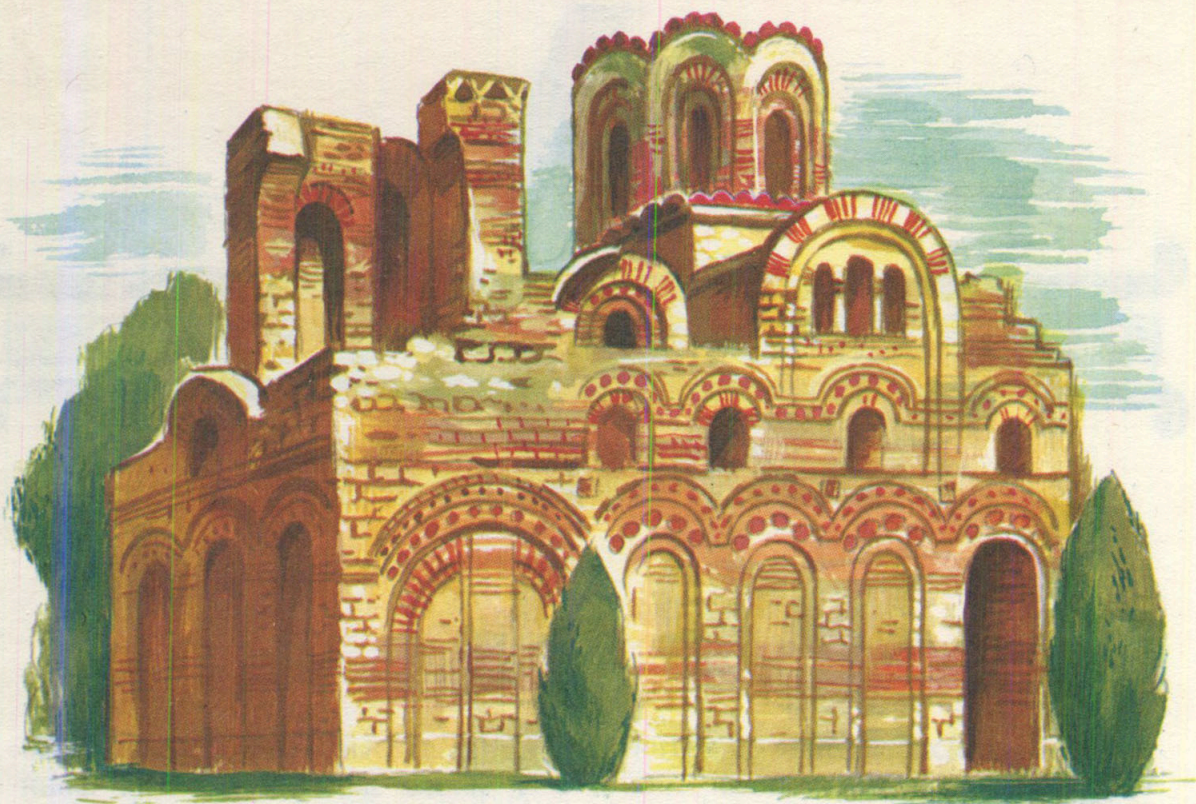
нейната изработка. (Помислете — защо е така?) От VI век преди нашата ера в тракийските селища и особено в черноморските гръцки колонии се появяват свършени по техника и украсени с великолепни рисунки гръцки съдове.

После започваме да говорим за римска керамика, която е много разнообразна и доброкачествена. Разбира се, само малка част от нея е внасяна отвън. В тракийските земи е имало добро керамично производство, в което са се смесвали местни стари традиции и външни влияния. В края на античността керамиката отново става по-скромна по форми и украса.

Към VII—VIII век по нашите земи започва да се среща славян-

ПРЕСЛАВСКА КЕРАМИКА

ска и прабългарска керамика. Нейните гърнета и кани се отличават от всичко, което вече сме видели в музея. Те се развиват, изменят, усъвършенствуват.

През IX и X век във втората столица Преслав ярко изгроява необикновеното производство на фина бялорозова по цвят керамика, рисувана с емайлови бои. Тя залива дворците, църквите, покрива подовете и стените им, използва се на трапезата, за рисуване на икони, дори за писане.

През Втората българска държава се появява сграфито (гравирана) керамика. Цветните глечи и безкрайното разнообразие на врязаните мотиви правят тази керамика весела, празнична.

В столетията на османското иго традициите на българското грънчарство са живи. Работят се най-

разнообразни съдове. От Възраждането в музеите се кипрят обредни крондири, шарени паници, стомни и ръкатки.

Представете си, че някой изпразни витрините и обърка цялата тази керамика от седем хилядолетия. Ще успеете ли да поставите съдовете на тяхното правилно място, в съответната епоха? Или пък представете си, че работите на разкопки в София, където новите строежи са разбъркали пластовете, и излизат фрагменти от различни епохи. Ще можете ли да ги пратите по техните места по стълбицата на вековете?

Разбира се, това е напълно постижимо. Искате интерес, четене, внимателно гледане и... практика. И ще ви признаят за чиреполози!

ЛАКРИМАРИИ

На едно изображение от античната епоха са представени плачещи жени, които държат под очите си малки стъклени шишенца, сякаш събират в тях сълзите си.

Шишенца със също такава форма се намират често в гробове. За тях се е мислело, че са поставяни в гроба, пълни със сълзите на близките на покойника. Затова понякога и в археологическата литература такива съдчета се наричат ликримарии — думата лакрима е латинска и означава сълза.

По-сигурно се смята, обаче, че в такива съдчета са били поставяни различни благовонни масла и учените предпочитат названието балсамарии.

Ларкимарии, или балсамарии, са били правени и от глина, но по-често те са били стъклени.

Нека с тези звучни и поетични думи въведем в археологическата ни азбука с т ъ к л о т о. Този материал, който срещаме навсякъде, около нас в съвременна употреба, е открит от човек твърде отдавна.

Ето каква история разказва римският писател и учен Плиний

Стари за откриването на стъклото: В много далечни времена финикийски търговци пренасяли с кораби доставена от Африка естествена сода. Спирайки на един средиземноморски бряг, те се разположили на пясъка да си сготвят храна. Тъй като наоколо нямало камъни, финикийците оградили огнището с буци сода. На сутринта те намерили в пепелта къс непознат дотогава материал, прозрачен и твърд. Това било стъкло, получено от взаимодействието на пясъка и содата при нагриване.

Отличните качества на стъклото човекът оценил отдавна. В много отношения то е незаменимо. Освен всичко друго, стъклото и е много красиво.

Още в древността стъклопроизводството е достигнало големи успехи. От прозрачно, полупрозрачно или различно оцветено стъкло чрез духане се получавали много изящни съдове. Понякога те имали сложна украса, получена с добавяне на оцветени стъклени нишки, чрез гравирание, чрез налепване на отделно моделирани формички,

чрез рисуване по повърхността.

Всяка епоха създавала нещо ново и характерно, така че стъклото може понякога да помогне и за датиране. Но същевременно някои красиви и отдавна създадени модели и форми се възпроизвеждали и през следващите епохи. Затова да се датира стъклен съд е понякога много трудно.

Стъклото представлява една специализирана област на археологията, която изисква много познания. Специалистите в тази

ва, че е покрито с иризация (ирис значи дъга). Но тази красива обвивка е началото на неговото разрушаване. Тя се отделя като тънка корица, докато от находката остане също само една крехка люспа.

За находките от стъкло трябва да се положат бързи и сигурни грижи от специалист, който познава добре техните болести.

Да, може да се каже, че в бляска на покритото с иризация стъкло има нещо измамно. (Има и други неща в живота, които са краси-

област са щастливи, защото боравят с много изящни и красиви предмети. Някои от тях са предавани от век на век като скъпоценни изделия на приложното изкуство и са достигнали до нас, както се казва, по антикварен път.

Но стъклото се намира и при разкопки. Това са особено привлекателни находки. Защото престоялото в земята стъкло обикновено добива сребриста повърхност, в която сякаш се преливат цветовете на дъгата. За такова стъкло се каз-

ви на външен вид, но крият злото под тази покривка, нали?)

Керамиката, със своя често неугледен вид, е по-верен и сигурен приятел на археолога, по-малко грижи му създава и по-добре му помага да се справи сред многото въпросителни, които разкопките поставят.

Но кой все пак не би се зарадвал на един красив фрагмент от стъклен съд, който блясва примамливо в пръстта?

М

МОГИЛА

1982 година, есен. Разкопава се могила при село Свещари, Разградски окръг. Зидана трикамерна гробница, в едно от помещенията — десет релефни женски фигури покрай стените! Невиждана досега в България находка, славата ѝ тепърва ще се разнесе по света!

1944 година, пролет. При изкоп за строеж в Казанлък, в могилата, наричана Тюлбето, се открива тракийска гробница с живопис. Казанлъшката гробница, паметник

на изкуството от най-висока класа!

А между тези две години, в десетилетията на интензивно археологическо проучване в България — още колко забележителни открития в могилите на нашата страна: да вземем само 1965 година.

През месец ноември в центъра на Враца при строеж на жилища бе открита първата от две богати гробници в Могиланската могила. В саркофага, направен от дърво, се намериха разкошни златни накити, изящен трепкаш с тънките си листенца венец и наколенник от злато и сребро, покрит с фантастични образи.

През същата година на другия край на България, в местността Чаталка до Стара Загора бяха разкопани надгробните могили на богатата тракийска фамилия. Между положените в тях предмети е и станалата вече прочута шлем-маска, която със забележително майсторство предава в метал образа на знатен тракиец. Същата година в друга Старозагорска могила при погребения бяха разкрити пет различни колесници, като до тях са били по-

ВЪТРЕШЕН ВИД
НА ГРОБНИЦАТА
ДО ПОМОРИЕ-IV В. ОТ Н.Е.

сечени и заровени единадесет коня с цялата им богата амуниция. А с какви думи на възхищение да говорим за могилите при село Дуванлий, на около 25 км от Пловдив, чиито находки са също между най-великолепните предмети на изкуството, или за такива могили, които крият забележителни по своята архитектура гробници, като тези при Мезек и при Поморие?

Тракийските надгробни могили — интересна особеност на нашия пейзаж в Тракия, по Черноморието, в някои райони на Северна България, в Софийско — сега наброяват около 10 000. Те са регистрирани и защитени от нашите закони. Надгробните могили са най-различни по големина. Малките са понякога на височина само 50 см. Много от тях, за съжаление, са заравнени и днес почти не са оставили следа на повърхността. Те са принадлежали на по-бедно тракий-

ско население, не съдържат златни и сребърни предмети, но разказват за бита и обичаите на тракийския воин и селянин. Големите могили на знатни и богати траки са високи до 30 м и имат диаметър до 100 м. Често могилният насип скрива не една, а няколко гробници. Така например във Враца след разкопаването на гробницата с наколеника било разрешено на строителите да продължат работата си и тогава, през месец януари 1966 г. се открила втора гробница, също с великолепни находки, между които е една златна каничка с изображение на тракийска колесница.

НАКОЛЕННИК
ОТ ВРАЧАНСКОТО
СЪКРОВИЩЕ

Както много от древните народи и траките са вярвали, че покойникът се преселва в друг свят. Гробницата е неговото ново жилище, в което, според възможностите на семейството му, се поставяли необходими предмети и скъпи дарове. Когато погребвали знатни и богати лица, траките уреждали големи погребални празненства с надбягвания с колесници и други ритуални игри. Според гръцкия историк от V век преди нашата ера Херодотът убивали и погребвали заедно с мъжа и неговата любима, съпруга.

Много от богатите тракийски гробници са ограбвани още в древността, но някои все пак са дошли до нас непокътнати през столетия и хилядолетия.

Нетърпеливите може би ще зададат веднага въпроса, защо не се заловим да разкопаем бързо всички тези големи могили и да узнаем какво се крие в тях. Спокойно! Ние се занимаваме с наука, а не с търсачество на съкровища.

Разкопаването на една могила е изключително сложен, бавен и отговорен процес. Както преди да се стигне до гробовете, така и при

АПЛИКАЦИЯ ОТ ГОЛЯМАТА МОГИЛА-ДУВАНЛИЙ

тяхното разкриване трябва да се установят всички факти, които са заложени в тези богати археологически извори. В този процес участвуват най-различни специалисти. Нищо не трябва да се пропусне—пропуснатото е вече завинаги загубено. Интерес представлява всяка подробност, а не само откриването на ценни предмети. Самият могилен насип често съдържа важни находки и указания.

А могили у нас се копят, и то

чезнат от нашия български хоризонт тези толкова характерни землени насипи, които понякога приличат на огромни къртичини в равното поле? Днес археолозите съзнават цялата отговорност на своята дейност и пристъпват към разкопки след добро обмисляне на тяхната наложителност. Защото самото копаене е само начало на една дълга дейност, по-право на много дейности, които ангажират голям брой специалисти и не малко сред-

ГЛИНЕНИ ПРЕДМЕТИ ОТ АЗМАШКАТА МОГИЛА

4000 Г.ПР.Н.Е.

много. Всяка пролет, на националните археологически конференции, археолозите от цялата страна докладват за своите прсучвания от предишната година. Всяка година се съобщава и за много изследвани могили. Най-често се разкопават с предимство онези, които са застрашени поради някакъв строеж.

Да помислим и за другата страна на нещата — нима трябва да из-

ства.

Но да се върнем към могилите. Надгробни могили са издигали не само траките, а и други народи. Прочути са например скитските кургани в Южна Русия. Славяните в някои страни също са издигали могили над гробовете. В някои области са запазени цели могилни некрополи (за тази дума виж на буква Н!).

Освен надгробни има и селищни могили. Те са образувани от последователно напластяване на останките от живота на праисторически селища. У нас има много селищни могили, които системно се изследват. Една от най-известните в науката е Карановската, образец на няколко хилядолетно обитаване на едно място.

Наистина какви изключителни паметници са тези заоблени издуптини над земната повърхност, колко много интересни неща крият! Каква богата археологическа земя е нашата, дори да нямаше в нея нищо друго, освен могили! Но където има надгробни могили, трябва да се търсят и селищата, които са създали могилните некрополи. . .

ФРАГМЕНТ ОТ ФРИЗА
НА КАЗАНЛЪШКАТА
ГРОБНИЦА

Н

НЕКРОПОЛ

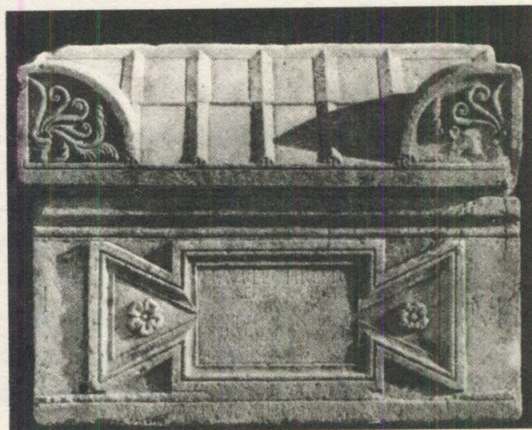
Град на мъртвите — така се превежда тази дума. Тя е съчетание от старогръцките думи полис — град и некрос — мъртъв. Но трябва веднага да кажем: нищо страшно, нито тъжно има в некрополите, когато се отнася за археология.

Напротив, да се открие, разкопае и изследва некропол е работа колкото интересна, толкова и благодарна. Находките, които се откриват там, и фактите, които се установяват, са от много голямо значение за изучаването на живота на хората през минали епохи.

Може би ще запитате, защо „за живота“, когато в некрополите се поставят покойници. Хората от далечни епохи са имали различни от нашите представи и вярвания за смъртта, за съдбата на човека след неговия край на тази земя. Не познавайки природните закони и процеси така, както въоръженият с научни знания и с правилен мироглед съвременен човек ги познава и разбира, те са търсели обяснение и са го намирали в различни вярвания, свързани с религията. Те са вярвали, че животът продължава в някакъв отвъден свят.

През различните епохи и у различни народи представите за този отвъден свят са различни. Но на мъртвеца трябвало да се осигури както преминаването в света на мъртвите, така и удобен и приятен живот там. Затова в гроба се поставяли любими и необходими предмети. Така некрополите се превръщат в едно огледало на живота на дадено общество.

Някои народи са оставили некрополи, които не могат да се

покрити с керемиди и пр. Християнската религия изисквала гробове да са ориентирани изток — запад. През Средновековието големите гробници се срещат по изключение, но социалната принадлежност на потребния може да се отгатне по накитите и украсите на

да се узнае почти толкова за жителите му, колкото и от самото селище. Некрополите на укрепените антични градове са заемали понякога много по-голяма площ, отколкото самите градове. Така е например със Сердика, днешната София. Укрепеният град се е простирал

СТЕНОПИСИ
ОТ ГРОБНИЦАТА
В СИЛИСТРА — IV В.

оттатнат на повърхността, други са издигали за мъртвите си монументални съоръжения като пирамидите. В нашата страна траките са оставили могилини некрополи. През епохата на римското владичество в некрополите има най-различно устройство гробници и гробове: саркофази, зидани гробници, гробове,

облеклото. Често некрополите се създавали около някаква църква, а през епохата на османското владичество станало обичай да се погребва в църковния двор, в самия град. По хигиенни съображения това било забранено през епохата на Възраждането. Да се открие некрополът на едно древно селище значи понякога

между улиците „Алабин“ и „Екзарх Йосиф“ и между „Лега“ — „Сердика“ и „Лавеле“. А некрополите му на изток достигат чак до ул. „Сан-Стефано“, на юг — до ул. „Гурко“, на север — до ул. „Козлодуй“, а на запад — до бул. „Георги Кирков“. Съвременният град отдавна е заел тяхното място, но при всеки изкоп се открива някакъв гроб.

Но дори и в тези обширни пространства се е налагало да се пести мястото, защото все нови и нови жители са се преселвали от града на живите в „града на мъртвите“. Некрополите на Сердика не само са много гъсто „населени“, но понякога една и съща гробница е многократно използвана. Случва се да се открият последователно натрупани един над друг гробове. Така че и некрополите, както селищата, имат своя стратиграфия (виж на буквата С!)

Много често древното селище се е заличило напълно. То е било на повърхността и ако постройките са били от нетраен материал, времето, обработката на земята постепенно са заличили техните следи. Но некрополът се е запазил, защото гробовете са били вкопани под повърхността и насипът над тях ги е предпазил от разрушаване. Така на археологическата карта се нанася само некрополът и той остава единствен източник за изследване на живота на селището.

За разкопаването на един некропол се изисква голяма опитност, внимание, съобразителност, търпение. Но този труд се възнаграждава с важни резултати, по които може да се възстанови картината на живота на едно население. Може да се реконструира социалната структура на населението, неговият поминък, обичаи и вярвания, свързани със смъртта. Може да се реконструира облеклото, да се определи

НАДГРОБНА ПЛОЧА НА ДЕЙНЕС,
СИН НА АНАКСАНДЪР — VI В. ПР. Н. Е.

мястото на накитите. На такива разкопки е особено необходимо участието на антрополог, който ще изследва човешките скелети. От особено значение е черепът. По метода на видния съветски антрополог и скулптор Герасимов изследването на черепа позволява да се възстанови образът на погребания. Този метод се практикува и у нас.

Сега разбирате какъв ключ към отминалите епохи представлява един некропол.

О

ОБРОЧНИ ПЛОЧКИ

Ето че отново се появи понятие, изразено с български думи! Съвсем основателно, защото България е страна, в която се намират извънредно много оброчни плочи. Досега са известни няколко хиляди и те постоянно се увеличават. Няма археологическа сбирка, в която да няма поне 1—2 плочи, а в някои музеи те наброяват стотици.

Хубаво е, разбира се, да си имаме български названия за нашите археологически паметници. Но ако

срещнете израза „вотивен релеф на Херос“, трябва да разберете, че става дума за оброчна плоча на тракийския конник.

Така че все пак се налага да са ясни и някои чужди думи. Думата „вотум“ (votum) е латинска и означава оброк. Вотивен значи оброчен. А този вид археологически паметници са почти винаги релефи — това са такива скулптурни произведения, които са изработени само откъм лицевата страна, като изображението се отделя от фона, изпъква от него. Тази дума пък е от френски произход.

Оброчни плочки са били поставяни в светилищата на някои езически божества като дар. Дарителят е вярвал, че така божеството ще изпълни неговата молба и затова най-често е записвал името си. Понякога на една и съща плочка намираме написани по няколко имена — за по-икономично!

В България се намират оброчни плочки на Зевс и Хера, върховната божествена двойка, на Асклепий и Хигия и на малкия Телесфор — боговете на здравето, на Дионис, бога на лозата, и на Херакъл,

покровителя на стадата и войниците, на Артемида-ловджийката, на трите нимфи, на бог Митра.

Но най-много оброчни плочки са посветени на тракийския Херос, бога-конник, най-почитано божество на траките. Ако се подредят всички намерени тракийски конници в България, ще се получи цяла конна армия — те са повече от хиляда досега!

На тях е представен млад мъж на кон, който или се движи в тържествен ход към един жертвеник, или препуска в галоп, преследвайки дивеч, или се завръща от лов с убитото животно в ръка.

Тракийският бог-конник, или Херос, олицетворявал земните и небесните сили, бил бог на жизненото начало, покровител на ловците и воините. Почитали го в пещери, както и трите нимфи, но му строели и специални светилища. Едно такова светилище с многобройни плочки в него е открито и запазено до град Перник.

Оброчните плочки са много важни свидетелства за религиозните култове на населението. Те се датират най-често във II и III в., като в края на III в. вече започват да изчезват. Същевременно оброчните плочки са и едни от най-разпространените паметници на местното изкуство. Съществували са специални скулптурни ателиета за изработка на такива плочки. Правели са ги по поръчка, но понякога са ги приготвяли предварително и после само са изчуквали името на посветителя.

Ако разгледате много плочки, ще видите, че едни са направени с голямо майсторство, а други са съвсем непохватно издялани. И в това изкуство талантивият и добре школуван скулптор си личи по творбата. За съжаление, имената на

тези творци са останали неизвестни за нас.

Както всичко друго в археологията, и оброчните плочки не винаги се намират цели. Понякога се открива само едно ъгълче със запазена част от човешка фигура, от животно или някакъв предмет.

За опитния археолог обаче това е достатъчно. От запазените цели плочи могат да се изучат добре композициите на оброчните релефи на различни божества и всички елементи, които съпътствуват дадено божество. А като се знае това, и по един фрагмент може да се отгатне на кого е била посветена плочката. Опитайте се да усвоите това и вие!

П

ПАРТЕНОН

На 29 септември 1687 г. към 7 часа вечерта една бомба, изпратена от артилерията на венецианската армия, разположена на един хълм край Атина, улучва централната част на Партенона, където турците са складирали барут. Огромен взрив, и едно от най-великите постижения на архитектурата и изкуството се превръща в купчина от развалини, жертва на войната между Венецианската република и Турската империя.

АТИНА
ПАРТЕНОС

Акрополът на Атина е една от онези точки на света, които привличат най-много туристи. Милиони хора, говорещи различни езици, идват тук да се възхитят на великолепните постижения на човешкия гений, на човешкия стремеж към хармония и красота.

Осъзнавайки отговорността на нашата епоха за запазването му за бъдещите поколения, ЮНЕСКО пое под своя грижа консервацията и реставрацията на Атинския Акропол и призова всички държави и цялата световна общественост да се присъединят към акцията за спасяване на Акропола от разрушаване.

Тази акция е вече в действие. Спрени са временно посещенията на туристите; потоците от коли и автобуси, които замърсяват въздуха и рушат мрамора, са отдалечени и дългото лечение е започнало. Оказва се, че опасността да рухнат един ден древните постройки е по-голяма, отколкото е могло да се подозира. Руши ги не само дългото въздействие на вредни фактори, но и някои от методите, прилагани за консервация на старините, като на-

пример свързване на стари части с цимент и желязо.

По Акропола има различни храмове и обществени постройките. Но на върха му се издига най-величественият, най-съвършеният — храмът на Атина Партенос, наричан по-кратко Партенон.

Този храм е издигнат в средата на V век преди нашата ера. Акрополът имал вече дълга история, неговата скалиста повърхност е била покрита с развалините на много по-стари строежи. Храмът на богинята-покровителка на града Атина е бил започван на няколко пъти и прекъсван, докато най-после, във времето на атинския държавник Перикъл, бил изграден за около десет години.

Строежът се извършвал под ръководството на великия елински скулптор Фидий и на двамата архитекти Иктин и Каликрат. Храмът е в дорийски стил, изграден изцяло от бял мрамор. На тристъпална подложка — стилобат — се издига перистилна сграда — сграда, обиколена от колони. Върху техните капители лежи архитравът — главна-

та греда, а над него се редуват триръбести плочи — триглифи и метопи — плочи с релефи. На метопите са представени сцени от борбата на кентаврите с лапитите — силен народ, населявал Тесалия.

Двускатният покрив на храма оформя на изток и на запад фронтони. На тях са изобразени две сцени — Раждането на Атина и Спорът между Атина и Посейдон за областта Атика. (Как изглежда един фронтон със скулптури, може да разберете, като разгледате фасадата на Народния театър „Иван Вазов“ в София).

Зад външната колонада се намирала затворената храмова постройка. По нейните стени Фидий разположил един непрекъснат фриз — пояс, дълъг близо 160 м и висок 1 м. На него са представени релефно 320 фигури, които представят заедно тържественото шествие на празника на Атина — Панатенеите. То се разгъва по южната и по северната дълги стени. На западната страна участниците в него още се подготвят, кърят косите си, а в източния край — начело водят

ХРАМЪТ НА АТИНА ПАРТЕНОС НА АКРОПОЛА

ФРАГМЕНТ ОТ ФРИЗА
НА ПАРТЕНОНА

жертвените животни, вървят свирачи на флейта, старци с маслиново клонче в ръка — дървото, което богинята дарила на Атина. Граждани, колесници, конници, вестители и пазители на реда изпълват мраморния фриз със своите естествени движения, сякаш действието се развива в този миг.

В средното отделение на храма се е издигала дванадесетметровата статуя на Атина, изработена от злато и слонова кост, поради което се нарича хризелефантинна (хрюзион — злато, а елeфантинос — от слонова кост).

Нито фризът с Панатенеите, нито хризелефантинната статуя на Фидий са сега в Партенона. Статуята познаваме от копията, които още в древността разнасяли нейната слава надалеч. Фидиевият оригинал е бил пренесен в Константинопол, когато този град е бил вече столица на Източната римска империя. В V в. на нашата ера храмът на Атина е бил превърнат в християнска базилика и много преустройства изменили неговия изглед.

През 1400 г. турците го пре-

връщат в джамия, а по-късно — в барутен склад. През 1815 г. англичанинът лорд Елджин получил от султана разрешение да изнесе скулптурите на Партенона, много от които лежали в развалините. Тогава бил снет и фризът с Панатенеите. Сега той украсява една зала на Британския музей в Лондон. Там са и някои други скулптури от храма. Но част от метопите например се загубили по време на пренасянето им, при корабокрушение. В дългата история на Партенона части от неговата украса са разнесени и в други музеи — във Венеция, Париж, Копенхаген.

Днес никой не може да каже кога ще бъде завършена работата по консервацията на Акропола, на Партенона и на другите творби на древногръцката архитектура там. Но това, което се прави, е израз на международна солидарност за спасяване на големите ценности на културата, които принадлежат на цялото човечество. ЮНЕСКО организира такива акции и в други страни на света.

За Партенона може да се разказва много. За него са написани толкова книги, издадени са толкова албуми и пътеводители, че с тях би могла сигурно да се запълни една класна стая. По-подробното запознаване с този образец на класическата древногръцка архитектура дава много познания изобщо по архитектурата на Гърция и Рим. Считайте, че тези странички откrehват само едно малко прозорче. А да се познава тази архитектура е полезно, защото тя дава ключ към много въпроси на развитието на архитектурата на Европа. Никоя друга архитектура не е въздействувала толкова дълго и трайно. Огледайте се — ще откриете нещо от нея и в съвременни обществени сгради в България.

Р

РАЗКОПКИ

Думата е много обикновена. Основният глагол е копая — работа, която всеки ден милиони хора по земята вършат. Но когато се каже „археологически разкопки“, копаенето се превръща в необикновено действие. Чрез него се премахват границите на времето. Днешният човек се докосва до следите на своите предшественици. Този вид копаене е нещо като потапяне назад в столетията. И колкото по-дълбоко в земята, толкова по-назад във времето. . .

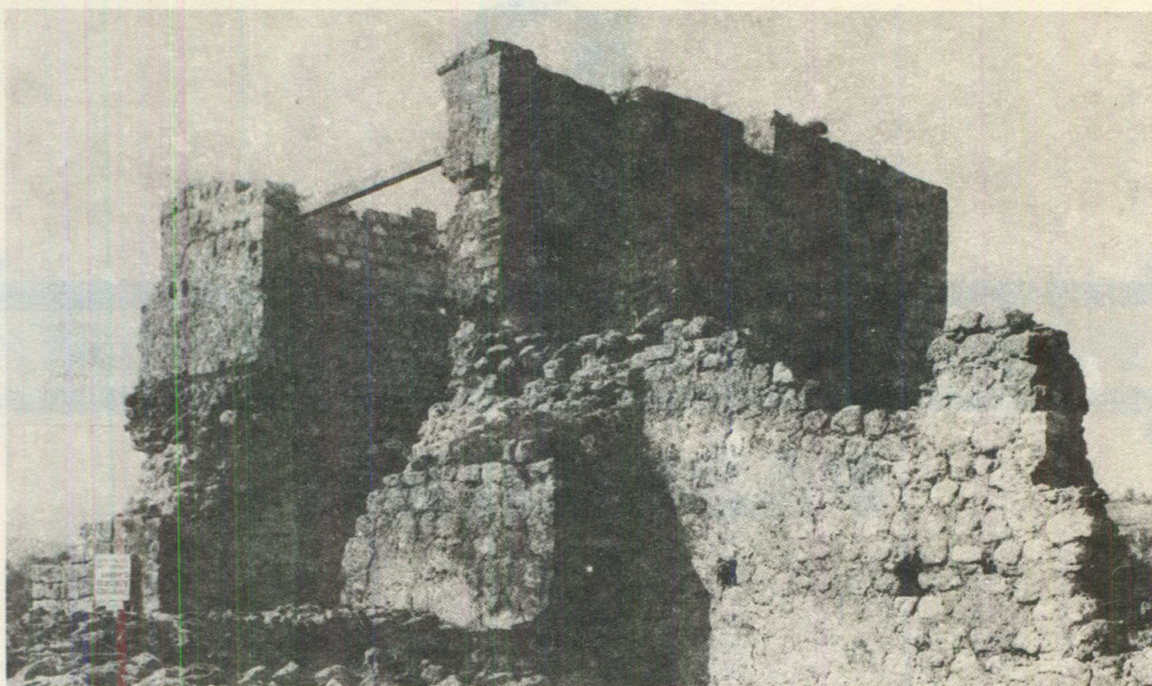
Разкопките са един от основните методи на археологията, един от най-важните процеси в дългия път на археологическото изследване. И не само това — разкопките са може би най-интересната, най-увлекателната част от това изследване, изпълнена с напрегнато внимание, с неочаквани изненади.

Началото, вдигането на горния пласт земя, прилича на разгръщане на корицата на книга с нови, непознати приказки за миналото. Само че азбуката е особена. Съставена е от разрушени стени и счупени

гърнета, от обгоряла пръст и кости, от едва видими следи от овъглено дърво, от оксидирани метални предмети, които почти се разпадат при допир, от отпечатъци на колове и сламки.

Разбира се, всеки археолог се радва, ако на неговите разкопки се появят много златни предмети като на Варненския халколитен некропол, или разкошен наколенник,

украсен с фантастични образи като на тракийската могила във Враца, или многоцветни мозайки като в Ивайловград, или пръстен, на който е написано „Калоянов пръстен“ . . .

Това се случва, и то често. Но разкопките имат много по-широка и важна задача. Трябва да се проникне във всички страни на живота, да се уловят следите на малки и големи събития. Развитието на човечеството не е белязано само със съкровища и творби на изкуството. Археологът няма нищо общо с иманяра.

Разкопките са много отговорна работа. Това, което се открива в процеса на разкопаването, трябва да бъде разбрано и разчетено от археолога. Защото следващата копка може да унищожи току-що появилата се важна следа. Или, както се казва, процесът на разкопаване е необратим. Ако не сме достатъчно наблюдателни, може да не разчетем една страница от историята и тя да се затвори завинаги.

За извършване на разкопки Археологическият институт при Българската академия на науките издава открит лист на името на археолога, който ще ги ръководи. В края на годината ръководителят представя отчет за работата си. Ако тя се одобри в научно и методическо отношение, този археолог има право и на следната година да поиска разрешение да ръководи разкопки. За незадоволителна работа това право му се отнема.

Има редовни и спасителни археологически разкопки. Редовните се подготвят предварително, по плана на музея или института. А спасителните се налагат всеки път, когато някакъв строеж или селскостопанска дейност се натъкнат на старина. У нас това се случва много често — земята ни е пребогата с археологически паметници, а строителство кипи по всички нейни краища. В такива случаи археологът прилича на лекар от „Бърза помощ“. Едно обаждане по телефона — и той грабва чантата, където е

пригответо всичко най-необходимо: фотоапарат, бележник, рулетка, отвес, шпакла, четка, компас, блок за чертаене, пликосе и още много други полесни за първата спешна ориентация и документация неща. Понякога сигнала на някакъв гражданин, че на едн-кое си място се е показал археологически паметник, може да спаси много важни старини, да сложи начало на големи разкопки. Много

та се появяват постепенно материалните следи от далечни епохи. Знанията и съобразителността трябва да са мобилизирани. Но нетърпението е строго забранено! Понякога дългото и търпеливо разчистване на насипите се струва на всички други вече напразно. Но археологът упорствува. И наградата идва. Той държи в ръката си още един ключ към миналото. Може това да е само скромно късче керемид

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
РАЗКОПКИ

често такъв сигнал дават ученици. Тяхното остро и любопитно око забелязва откритата старина лесно, особено ако те обичат археологията и четат за археологически открития.

Какви незабравими часове преживява археологът на разкопки! Надвесен над изкопа, с изострено внимание и отмерени движения, той вижда как под четката и шпаклата, под дървения нож или кирка-

ка, може да е надпис или монета, може да е стеничка или пък всичко заедно, подредено като скрита картина, която трябва да се изтълкува. Защото с разкопаването работата на археолога съвсем не свършва. . .

Но докато говорим именно за разкопки, заинтересувайте се къде най-близо се правят разкопки и отидете да видите какво и как се разкрива там.

С

СТРАТИГРАФИЯ

Представете си едно парче торта с много орехи, с много крем на пластове между вкусните тестени редове, жълт крем с яйца и кафяв, с какао. А отгоре — набодени бадеми или портокалови корички. Има пък едни торти добуш, целите на тънки многобройни пластове, може десет, може и повече. Държи човек виличката и се чуди откъде да почне!

Много често археолозите се взират в такива, само че грамадни, високи дори до няколко метра „тор-

ти“. Техните редове са не от крем и от кори, а от пръст, пепел, чакъл, тухли и камъни, горяло дърво, натрошени керемиди, мазилка, утайки и какво ли не още!

Майсторът на тази торта не е полагал пластове спокойно и правилно. Трупало ги е времето в мирни и неспокойни дни. И всеки пласт поотделно, и всички заедно могат да разкажат много за живота на минали епохи. Но трябва да се научиш да ги разчиташ. Тогава те ще почнат да ти откриват такива интересни неща, че пред тази „торта“ можеш да забравиш изобщо за ядене и почивка.

Думата „стратум“ е латинска и означава „пласт“. В археологията се говори обикновено за културни напластявания, образувани от човешка дейност или пък съдържащи следи от нея.

Понякога тези напластявания отразяват живот в течение на хиляди години. Такава е стратиграфията на селищната могила при село Караново. Тя е известна на всички учени, които се занимават с праистория. Карановската могила е висока 12 метра. В последовател-

ните и напластявания може да се проследи животът на селището в течение на 6000 години. Хората са живели все на това удобно място, сред плодородното тракийско поле. Строели са жилища от колове, плет и глина. Бедствия, пожари, чужди нападения ставали причина за тяхното разрушаване. Но обитателите на това място заравнявали развалините и строели отново върху този пласт.

Археолозите, които изследваха Карановската селищна могила, разкопаха последователно пластовете отгоре надолу върху голям участък. Така те слизаха стъпало по стъпало в дълбочините на времето, преминавайки последователно от желязната епоха в бронзовата, после в каменномедната и накрая в новокаменната. Всяка от тези епохи трае столетия, а понякога повече от хиляда години. През една и съща епоха селището няколко пъти се е преустроявало. Така че може да се открият и пластовете на отделни по-къси периоди от време. В неразкопаната част на могилата всички тези пластовете се очертават във вертикален разрез.

Стратиграфският метод на изследване на археологически паметници е един от основните в археологията. Той помага да се разкрие хронологията на един обект. А ако се съберат всички наблюдения и находки от един пласт, може да се възстанови донякъде картината на живота през неговото време. Изследователите на Карановската могила например са изработили таблици, на които се вижда какви са били жилищата, съдовете, оръдията на труда, орнаментите във всяка отделна епоха.

Но „археологическата торта“ не винаги е направена от равни пластовете. Археолозите често говорят за нарушена стратиграфия. Ето на-

пример в София: под площад „Ленин“ около хотел „Балкан“ и ЦУМ под краката ни има десет метра културни напластявания. Но всяка следваща епоха е „обезпокоила“ останките от по-стари времена. Започва например средновековният жител на Средец да прокопава кладенец и навлиза дълбоко през пластовете на антична Сердика. Големите кервансараи, ханове и джамии от XV и XVI век са имали много дълбоки основи и изкопите за тях са разрушавали всички по-стари останки на това място. След Осво-

ПРЕДМЕТИ
ОТ КАРАНОВСКАТА
МОГИЛА

бождението пък многоетажните сгради, каналите и водопроводите са се врязали в старите културни напластявания. Понякога всичко е преобърнато сякаш с главата надолу. Искате много съобразителност и наблюдателност, за да се установи какво принадлежи на една епоха и какво на друга. Прилича на решаването на сложна кръстословица.

Но колко скучно щеше да бъде на разкопки, ако всичко бе равно и гладко и ако стратиграфията приличаше на добре направена торта!

Т

ТЕРМА

Допреди тридесетина години в един от старите квартали на Варна високо над малките къщи се издигаше стара сграда. Всички я наричаха Римската кула. Покрай здравите ѝ зидове растеше зеленина. Стените ѝ се губеха в земята, а дълбоко под тях имаше тайнствени тунели. Никой не знаеше сигурно какво е представлявала някога тази старина.

Един ден археолозите започнаха разкопки. Те продължиха някол-

ко години. Околните къщички една по една се отдръпваха да сторят място на разкритите огромни терми — римски бани от II век на нашата ера.

И досега не е разкрита цялата площ, която термите са заемали някога — повече от 10 000 квадратни метра! За удивление, нали? Та банята на един съвременен апартамент е около 3 квадратни метра, а една съвременна градска баня във Варна е поне двадесет пъти по-малка от римските терми.

Защо това е така? За какво е служила тази огромна баня с нейните многобройни зали? Тук трябва преди всичко да си припомним, че тези терми са строени в епоха, когато господствува робовладелската система. Робовладелецът разполагал с времето си, докато робите му се трудели за него. Между любимите занимания на свободните граждани било прекарването на дълги часове в банята. Освен всички приятни и укрепващи процедури около къпането — студени и горещи бани, напарване, масаж, гимнастика — тук можело да се водят интересни разговори на различ-

АКВЕДУКТ

ни теми — от политика до поезия. Големите обществени бани били своеобразни клубове.

Често термите имали обширна спортна зала — палестра. Съблекалните се наричали аподитерия, а горещите помещения — калдарии. От тях се минавало в умерено топли помещения — тепидарии, а после — в студени — фригидарии. Навсякъде имало басейни с подходяща температура, а в най-големите бани — и плувен басейн.

Разбира се, доброто функциониране на баните изисквало сигурна водопроводна, канализационна и отоплителна система. Римляните били големи майстори на този вид строителство. Понякога докарвали вода от много километри по специални водни пътища, наричани акведукти.

Особено интересно било устроено отоплението в баните. Подът на топлите помещения бил повдигнат на колонки, високи около 1

РИМСКИ ТЕРМИ

метър. В пространството между колонките пропускали горещ въздух. Топлината минавала и по стените, между мраморната облицовка и зидарията.

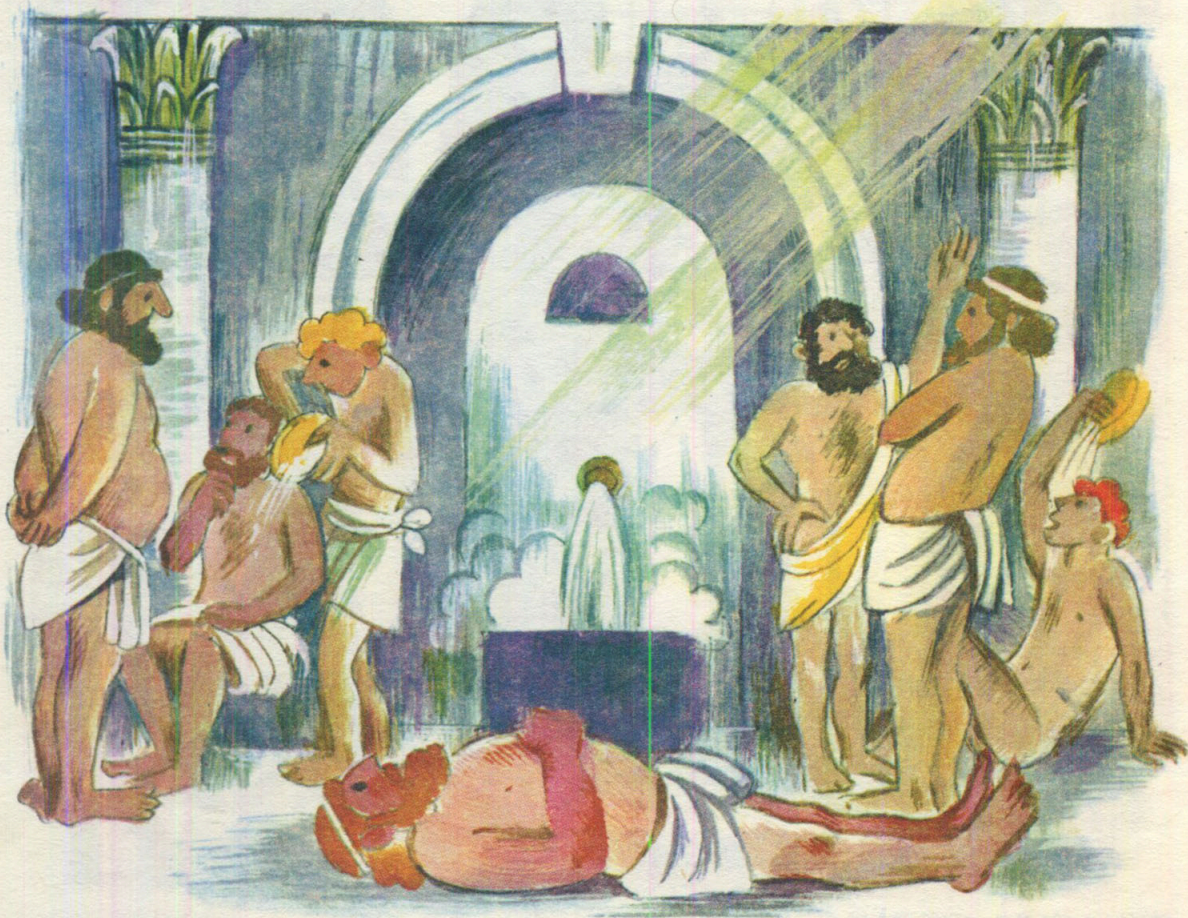
Това е едно наистина много съвършено въздушно отопление. Само че докато богатите робовладелци и другите свободни граждани прекарвали времето в разкошно украсените с мрамор бански зали, роби подклаждали непрестанно силния огън в специално помещение, наречено префурниум.

Градовете на Римската империя се надпреварвали да строят големи и красиви бани. В самия Рим прочути били термите на Каракала. В провинциите на Балканския полуостров също били изградени хубави и добре устроени терми. С

особена известност се ползвали термите в места с минерални извори като Сердика, днешната София, Пауталия — сега Кюстендил, край Августа Траяна — при днешните Старозагорски минерални бани, в Хисаря.

Сердикийските терми са се намирали приблизително там, където е сега софийската централна минерална баня, но са заемали по-голяма площ от нея. Те не са още разкопани. Открити са само части от тях. Останките им чакат бъдещите археолози. . .

А самата дума „терми“ има гръцки произход — „термос“ означава „топъл“. (Как ще се преведе на български език думата „термометър“?)

У

УРНИ

Ако отворим радиото в ден, когато се провеждат избори, можем да чуем такова съобщение: „В изборния ден от рано сутринта хиляди избиратели се отправиха към урните, за да дадат своя глас за кандидатите за народни съветници. . .“

Но пак от радиото или от вестника може да се научи и такава новина: „При разкопаването на некропола се откриха и няколко урни. . .“

Защо думата урна се употребява в толкова различни случаи? Каква е връзката между едното и другото?

Казано на шега — връзката е гърнето! Но да обясним сериозно.

Думата *urna* — урна — е латинска и означава гърне. А гърнетата в древността са използвани при гласуване или пък за теглене на жребий. До наши дни названието е останало, но вместо гърне за гласуване се използват добре познатите на всички дървени сандъчета с тесен отвор за пускане на бюлетините.

Но едно глинено гърне може да служи за много неща. Обичаят да

се изгарят мъртвите е бил разпространен у различни племена и народи, включително у траките и славяните. След обряда на изгарянето останалите овъглени кости се поставяли в урна, най-често глинена, и се заравяли в земята. Изгарянето на мъртвите се нарича инцинерация, а заравянето — инхумация. Употребяват се и българските термини трупоишгаряне и трупополагане.

Сами се досещате, че археолозите имат работа именно с урни от

ТРАКИЙСКА УРНА
ОТ С. БОЛЯРОВО

**УРНА
ОТ НЕКРОПОЛА ДО С. ОРСОЯ-
МИХАЙЛОВГРАДСКО**

некрополите, а не с урни за теглене на жребий. Тези глинени съдове са понякога много хубаво украсени, особено когато са били правени специално за тази цел. Едни от най-красивите погребални урни са намерени в некропол при село Орсоя, недалеч от град Лом. Случайното откриване на едно от тези глинени съдчета в пясъците на брега на Дунава стана причина да се направят разкопки на целия некропол. Бяха открити десетки погребални урни, една от друга по-красиви. Формите им са много различни — ръбести, сплескани сфери, съдчета, подобни на поставени една над друга кръгли възглавници, с две, с три и четири дръжки. Най-интересни са урните във форма на птица или по-точ-

но на водна патица, каквито тракийският майстор е виждал постоянно около себе си. Всички тези съдчета имат и интересни капаци, също с различни форми. Цялата повърхност на съда и капака е била покрита преди изпичането с очертани с острие орнаменти. Врязаната следа от острието е била запълнена с бяла материя (тази техника се нарича инкрустация). Белите линии на орнамента изпъкват много красиво върху цвета на печената глина. Тези съдчета са малки — от 7 до 10 см на височина. Те приличат по-скоро на детски играчки и като ги гледаме, съвсем не извикват у нас идеята за смърт.

Некрополът при Орсоя е един от най-старите открити досега тракийски некрополи — датира се в края на бронзовата епоха, около 1200 г. преди нашата ера.

Но традицията да се погребва в урна се запазва у траките твърде дълго, повече от едно хилядолетие: Прочута е например голямата урна от село Болярово, Ямболски окръг с четири красиви пръстеновидни дръжки и гравирани и инкрустирани с бяло изображения на животни. Но изгорените кости на бедните траки били поставяни в обикновени гърнета.

Погребални урни са изработвани не само от глина, но и от мрамор, метал и дори стъкло.

Обичаят да се изгарят покойниците и прахът им да се поставя в урна бил премахнат в нашите земи с официалното въвеждане на християнството през IV в. на нашата ера.

Съвременното човечество отново се връща към този начин на погребение по редица съображения. Но най-важното от тях е, че нашата земя не може да бъде заета от некрополи, тя трябва да създава и поддържа живота.

Ф

ФРАГМЕНТ

Трудно ще се намери статия за археологическо откритие, в която да не се споменава думата „фрагмент“. Могат да се прочетат такива фрази: „Разкри се значителен фрагмент от крепостната стена, по който се установява нейната дебелина и градеж“. Или: „Намерените фрагменти от керамични съдове показват, че селището е било обитавано през VIII–X век“. Или: „Откритият фрагмент от мраморна статуя на Асклепий позволява да се възстанови нейната първоначална височина“. Или: „Намереният фрагмент от релеф с надпис съдържа на първия ред буквите D M, (dis manibus) = „на подземните богове“, което показва, че това е надгробна плоча“. . Или: „Откритите в насипа фрагменти от стъклени съдове са венецианска изработка и подсказват търговски връзки с Венеция“.

Подобни примери могат да се намерят във всички археологически публикации. Те всички ни казват едно и също: фрагментът е важно нещо, по което могат да се правят най-различни заключения.

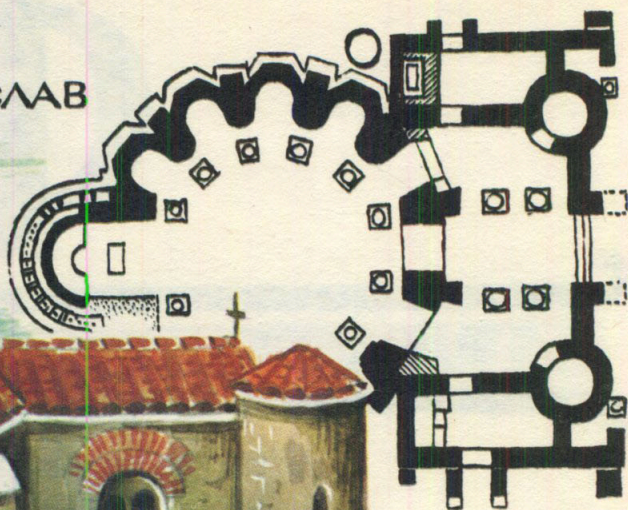
Думата е от латински произход и означава отломък, късче, парче. Не е чудно, че толкова често се среща в археологията — за съжаление, нещата от живота на далечни епохи стигат до нас често само като отломъци, като късчета от една разрушена от времето и хората действителност. Но тези фрагменти могат да кажат много за цялото,

ФРАГМЕНТ ОТ САРКОФАГА
НА ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР

КРЪГЛАТА
ЦЪРКВА—

ПРЕСЛАВ

ПЛАН
НА ЦЪРКВАТА

част от което са. А цялото ни въвежда вече в самата епоха.

Оттук следват две важни правила за археолога:

1. Отнасяй се с най-голямо внимание и уважение към фрагмента!
2. Потруди се да научиш от фрагмента колкото може повече за цялото, от което той произхожда.

Естествено, да се изпълни второто е много по-трудно. А зависи и какъв е самият фрагмент. Например понякога се казва „обезличен фрагмент“ и това значи, че по него е трудно да си представим целия предмет. Но ако това е характерен фрагмент, например едно късче от устието на гърне с част от гърлото

и рамото на съда, то не е невъзможно да се възстанови целият съд. Дъгата на устието ще ни подсказва размера на окръжността, профилът ще ни позволи да очертаем липсващата част надолу. Разбира се, нужни са и доста познания за типове и видове керамични съдове от различни епохи и култури. Но това може да се научи и да ни помогне за реконструкцията на нашата находка.

Казаното за гърнето е само един конкретен пример. Но ако искаме да обобщим нещата, можем да кажем, че в археологията се прави постоянно усилие от фрагмента да се дойде до цялото. . .

ХРОНОЛОГИЯ

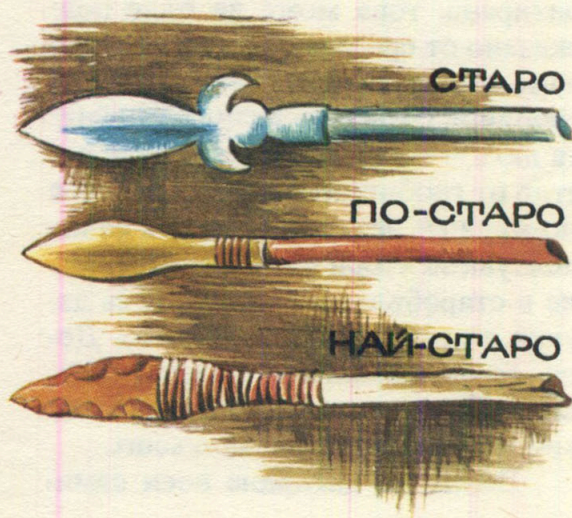
Направете следния експеримент: вземете лист и молив, застанете в средата на стаята, в която живеете, и се опитайте да подредите на списък предметите, които са в нея, като започнете от най-старите и завършите с най-новите. Кой е най-старият предмет в тази стая — гардеробът ли, или библиотеката, столът или канапето, огледалото на стената или килимът на пода? А след него кое идва по старост? Може да направите първо списъка, а после да номерирате предметите от 1 (най-стария) до последния. Ако за някой не сте сигурни, поставете въпросителна. Всъщност ще се получи един списък с относителната възраст на един предмет спрямо друг (най-стар, след него, след него и т. н.). Но не е съвсем лесно, нали?

Такъв опит за определяне на възрастта на археологическите находки от един археологически обект се нарича относително датиране, или относителна хронология.

А сега да продължим експеримента. Опитайте да установите точно времето, от което произхожда всеки предмет, годината, когато е дошъл в тази стая и когато е на-

правен, ако може. Сега вече всеки предмет ще бъде датиран сам за себе си, а не по отношение на другия. Това се нарича абсолютна датировка. Ако успеете да постигнете това за предметите в стаята, можем да кажем, че сте установили тяхната абсолютна хронология.

Но не е съвсем лесно, нали? Налага се да се проверява, съобразява, да се пита. А ако всичко това трябва да се прави на разкопки и

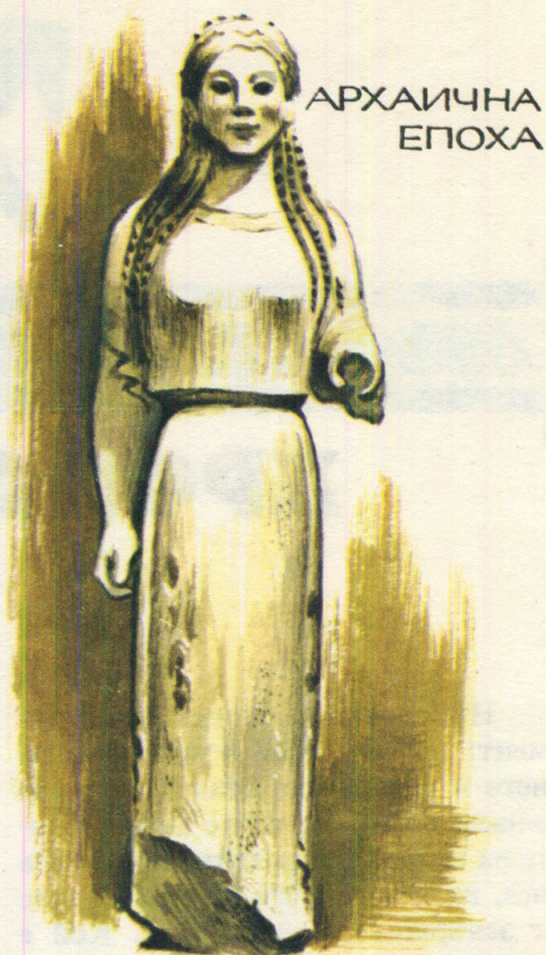
няма съвременници, които да питате, и се явяват всякакви находки, които дори понякога изведнъж не могат да бъдат определени какво представляват, тогава задачата е още по-трудна.

Датирането, или установяването на относителната и абсолютната хронология, е една от важните задачи при археологическото изследване. Времето на създаването, времето, когато е използван, и времето, когато е излязъл от употреба или загинал един археологически паметник, бил той едно малко съдче или цял древен град — това е една от най-съществените информации, които този паметник носи в себе си.

Но как се достига до нея? Чрез много и най-различни методи. Едни от тях са класически методи на археологията. Това значи, че те са отдавна утвърдени и използвани в нашата наука. Добрите резултати при тях зависят от умението и задълбочеността, с която ги използва археологът. Другата група методи са свързани с други науки, прилагат се от друг вид специалисти.

Но да видим най-напред какви са първите. Те са заложили в това, което може да се види и с просто око, стига то да е наблюдателно. Още преди да се търси датата в самия отделен предмет или обект за датиране, това може да бъде подсказано от средата, в която я откриваме. Един златен накит в една гробница се датира и според нейната дата — накитът може да бъде по-стар от гробницата, но не може да е по-млад от нея (освен, ако тя се използва за втори път!) Едно гърненце в старобългарско жилище се датира от времето на жилището. Дори разположението на един предмет спрямо друг може да покаже кое е по-старо и кое по-късно.

Данни за датиране носи сами-

АРХАИЧНА
ЕПОХА

ят предмет или обект — с техниката и материала, от който е изработен, с формата си, с начина на украса и т.н. Например старогръцката керамика е толкова характерна, че никой не би я сбъркал с друга. Освен това в своето няколковековно развитие тя се изменя и за всеки период има определени характерни черти. Например в една епоха се рисува с черно (чернофигурна керамика), а в друга — с червено (червенофигурна). Много типични са датиращите белези на керамиката изобщо, на строителната техника, на накитите, на някои оръжия и т. н.

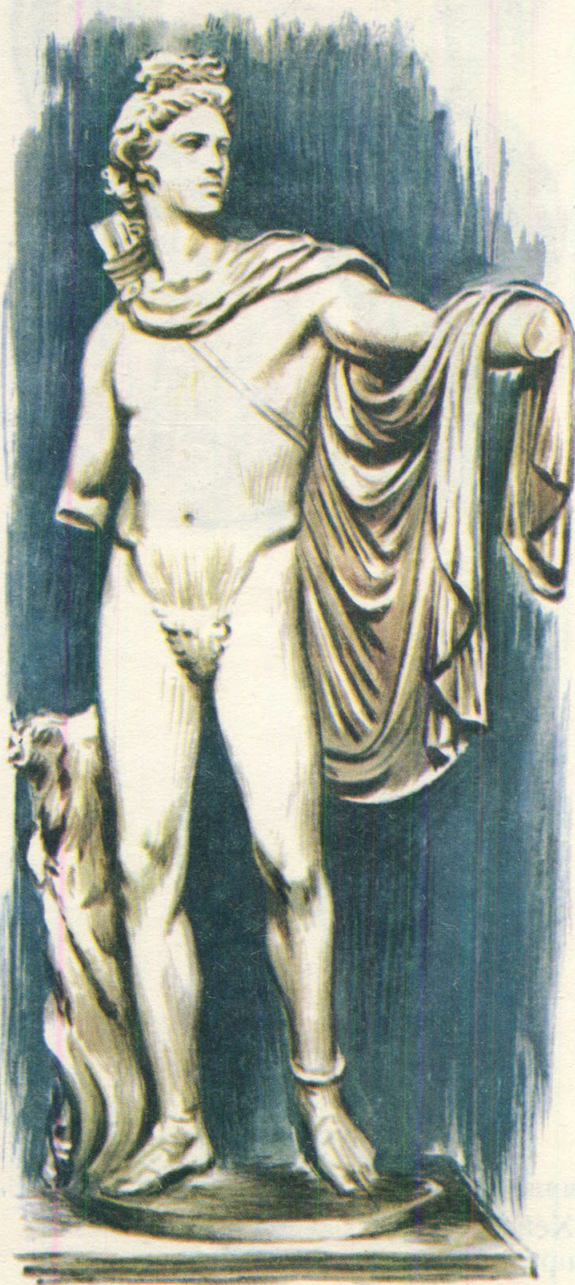
Разбира се, археологът се опира най-уверено на онези находки, които сами носят на себе си датата —

та — направо или косвено. Това са преди всичко монетите и надписите. Но не на всички разкопки се намират такива указатели на времето. А за дълги епохи в развитието на човечеството за монети и надписи не може и да се мисли — не е съществувала писменост, не е имало монетосечене.

При произведения на изкуството и на архитектурата за определяне на времето много често помага *стилът*. Думата стилос е гръцка и с нея се означава инструмент за писане, а оттам се употребява в смисъл на *почерк*. Но, разбира се, в изкуството думата „стил“ е добила твърде широк смисъл. Например, ако разгледате внимателно илюстрациите в една книга по история на старото изкуство, ще забележите, че през така наречения архаичен период на гръцкото изкуство човешката фигура е представена много красива и съразмерна, но съвсем скована, а през така наречения класически период, чийто разцвет е в V век преди нашата ера, тя е показана със свободни и естествени движения. Или, както се казва, стиловете на скулптурата през тези епохи са съвсем различни. Така характерните черти на изкуството и архитектурата, когато са вече установени, помагат да се датират новооткрити паметници.

В археологията за датиране се използва много често сравнителният метод. Той помага да се датират както произведения на изкуството и архитектурата, така и предмети на бита, накити, оръжия и пр. Но този метод може да се прилага само за близки територии, на които са протичали едни и същи или сходни културно-исторически процеси. Съвсем неподходящо е да се търси сравнение между находки от Европа и от противоположния край на земното кълбо, освен ако

не се отнася за никакви преселвания или търговски връзки... Защото понякога археологията се натъква на необикновена близост на културите в съвсем отдалечени един от друг краища на света. Чу-

КЛАСИЧЕСКА ЕПОХА

вали ли сте за експедициите на Тур Хейердал през океана и за неговите предположения за мореплавателите през много далечни епохи? Това е разказано в неговите книги, по-

търсете ги.

Нови методи за датиране идват на помощ на археологията. Но, за съжаление, те не могат да се приложат към всички видове находки. На датиране чрез измерване на разпадането на радиоактивните изотопи на въглерод с атомно тегло 14, (радиокарбонен метод), наричан кратко С 14, могат да се подложат находки от органичен произход, т. е. от растителен и животински произход — кости, дърво, кожа, тъкани и др. Датирането се основава на факта, че образуваният под влияние на космични лъчи С 14, който се намира в атмосферата, биосферата и океана, се поема от живите организми. Натрупването му прекъсва при тяхното загиване (например при отсичането на дървото). След това започва разпадане на радиоактивните изотопи в С 14 и по тяхното количество се установяват дати. Това изследване е много сложен процес, който се извършва със специална апаратура, изчислява се по специални формули и пр.

Тези изследвания не се правят от археолози, разбира се. Радиокарбонният метод, археомагнетизмът (който изследва степента на размагнитване на печени глини), термолуминисцентният метод, дендрохронологията — това е връзката на археологията с интердисциплинарните изследвания. А тези трудни области на съвременното човешко знание не се побират в нашата азбука...

Археологът трябва да владее и усъвършенствува типичните за неговата наука методи на датиране. Ако сте направили вече експеримента във вашата стая, разбрали сте, че това прилича на решаване на сложен ребус, понякога е доста трудно, но винаги е увлекателно.

Ц

ЦИКЛОПСКИ ГРАДЕЖИ

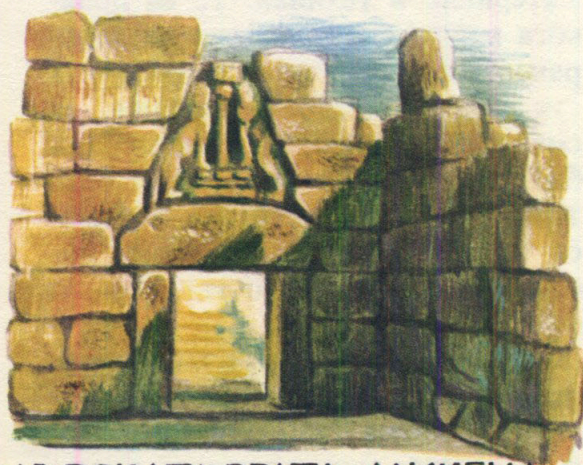
Циклопите са митични същества, еднооки гиганти. В своите странствувания Одисей се среща с един от тях. В неравното противопоставяне на обикновената човешка сила на Одисей със страшното огромно същество побеждава Одисей, защото е умен, мислещ и ловък.

Но какво общо имат циклопите с археологията? Те са се вмъкнали в археологическата терминология твърде произволно. С тяхното име са наречени градежите от големи неправилни каменни блокове, толкова големи, че сякаш циклопи, а не нормални хора са ги нареждали един върху друг. Тези градежи се датират в бронзовата епоха и се срещат в различни страни. Много добре запазени „циклопски“ градежи се намират в Грузия.

Разбира се, тези градежи нямат нищо общо с митичните еднооки същества. Те са дело на човека в определен етап на неговото обществено-икономическо развитие. „Циклопските“ градежи могат да се поставят в началото на дългата исто-

рия на строителното майсторство, при което човекът използва този толкова траен материал — камъка.

Останките от строежи са едни от най-важните археологически паметници. С тях археологът се среща навсякъде, те съставят голямата част от така нареченото недвижимо археологическо наследство. Крепости, дворци, храмове, гробници, работилници, скромни жилища — всичко това отразява строител-

ЛЪВСКАТА ВРАТА—МИКЕНА

ните знания, умения и традиции на определена епоха. Строителството е свързано и с развитието на различни техники — каменоделство, тухларство, приготвяне и използване на различни свързващи смеси (хоросан) и др. Строителните техники са най-тясно свързани с характера на архитектурата, с нейните изисквания и нужди.

Накратко казано, археологът трябва да познава строителните материали и техники. Те са понякога много сигурен белег за датирание. В археологията се говори за сух зид, за quadrova зидария, за смесена зидария, за рустицирани блокове, за тухлен градеж, за сантрачна система на строеж. И всеки от тези термини помага да се постави на своето място във времето откритият паметник.

Самите строителни материали се различават съществено през различните епохи. Така например тухли в нашите земи се правят от по-

вече от две хилядолетия, от времето на тракийския град Севтополис. Но размерите им се изменят и понякога само този белег може да подсказва твърде добре от кое време е един градеж.

Опитайте се на практика да се уверите в това. Има ли там, където живеете, останки от времето на римското владичество? Разгледайте внимателно техния градеж. Употребен ли е камък, обработен ли е той, или не, смесен ли е с тухла и как? Ако във вашия град има джамия, хан, безистен или друг строеж от времето на османското владичество, обърнете внимание на подреждането на камъните и тухлите по фасадите. Камък, ограден от тухли — това се нарича „клетъчна зидария“. А виждали ли сте търновските и несебърските средновековни църкви? Ако не сте били в тези градове, разгледайте някой албум или пътеводител. Ще видите, че стените са богато украсени с най-различно подредени тухли и камъни, които образуват красиви мотиви. А на места са вградени керамични кръгчета и четирилистници с ярки жълти и зелени цветове. Тази украса на фасадите се нарича керамопластична и е характерна за XII, XIII и XIV век.

Много от старите начини на градеж се възпроизвеждат и в новото строителство. Разгледайте например градежа на централната минерална баня или на централните хали в София. За коя епоха е искал да напомни архитектът?

Отговор на този въпрос можете да намерите в книгите. Но може би вие сами ще се досетите, ако сравните този градеж с други по-стари.

И така, строителните техники са един добър компас на археолога. Постарайте се да научите как да си служите с него!

ЧИЧЕРОНЕ

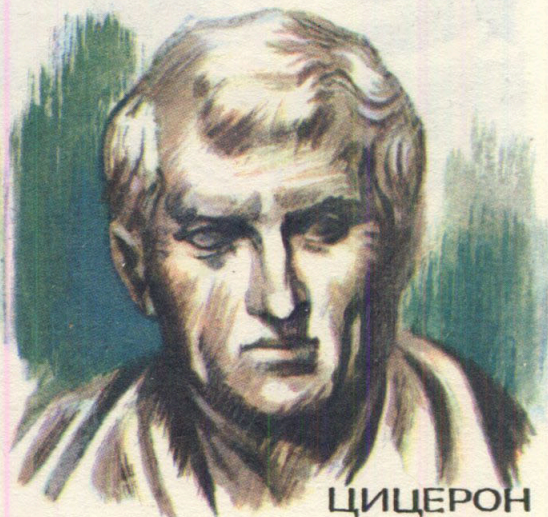
Така се произнася на италиански името на големия римски оратор и писател Цицерон. Речите, които Цицерон произнасял в сената, се считат и досега за образци на ораторско изкуство, а писмата, които е писал до свои близки и приятели, са влезли в съкровищницата на епистолярната (писмовната) литература.

Но ораторската слава на Цицерон надминава писателската. Затова името му станало синоним на човек, който говори много и красноречиво.

В Италия, страна, в която са се съхранили на всяка крачка археологически паметници, чичероне наричат водачите по старините — тези неуморни, бързи, енергични хора, които говорят в напевна скоропоговорка. Не е лесно да се разкаже и обясни за няколко минути най-важното и най-интересното, да се накара групата да се движи дисциплинирано, да се канят разсеяните, загледаните, уморените и изпотени туристи да вървят по-нататък и по-нататък. И за всеки паметник да се казва, че е много важен, много стар, много красив. А поне-

же това не стига, за да се заинтересуват туристите, трябва да се разказват още анекдоти, трагични и драматични истории, които непременно са станали точно на това място.

Старият тип чичероне е бил преди всичко пешеходец. Съвременният чичероне е моторизиран и механизирен. Той седи на предната седалка на автобуса, държи в ръка микрофона и по негова заповед туристите въртят бързо глави

ЦИЦЕРОН

наляво и надясно, едва успели да видят забележителностите, за които се говори.

Но като оставим шегата настрана, професията на чичероне е една трудна и благородна професия. У нас тези хора се наричат екскурзоводи, на френски се употребява думата гид, на английски — гайд. Всички те трябва да знаят много, но да разкажат най-важното и най-интересното, стегнато и увлекателно. Като диригенти на оркестри, посочвайки с ръка един паметник, те трябва да накарат сърцата да трепнат, въображението да заработи и от разрушените стени, да израсне силуетът на древна крепост или храм, да се чуе ехото на битка или гласовете на мирни пратеници. Самите археолози често изпълняват ролята на чичероне. На археологическите разкопки винаги идват гости, които искат да видят как историята излиза от земята...

Ш

ШЛИМАН

Хайнрих Шлиман е името на човек с удивителна лична съдба, откривателят на Троя и Микена. Мечтата си малкият Хайнрих е превърнал в дело на живота си — чрез неуморен труд и истинска преданост към археологията.

За тези, които не са чели или слушали за Шлиман:

Хайнрих Шлиман е роден в 1822 г. в едно немско селце. Баща му е бил беден пастор. От него Хайнрих научил най-напред за героите на Омировата Илиада и Одисея и на седем години вече мечтаел да открие Троя и нейните съкровища.

Детето било ученолюбиво и трудолюбиво и на десет години поднесло на баща си като подарък написано от самия него съчинение за Троянската война.

Но бедността го принудила да прекъсне учението си и на четиринадесет години Хайнрих Шлиман започнал да си печели сам хляба като чирак в една бакалница.

На деветнадесет години той отишъл в Хамбург и постъпил като юнга на един кораб, който тръгвал за Венецуела. Но корабът пре-

търпял по пътя корабкрушение. Спасен като по чудо, с помощта на близък на баща му, Хайнрих отишъл в Амстердам и започнал да работи в една канцелария. В студена-та си таванска стаичка той се заловил да учи езици. Само за две години през самотните вечерни часове научил английски, испански, френски, португалски, италиански. Хайнрих Шлиман си изработил свои методи за учене. На двадесет и две години той се заловил и с руския език.

ЗЛАТНА МАСКА ОТ МИКЕНА

ХАЙНРИХ

ШЛИМАН

През тези няколко години Шлиман напредвал и в работата си, станал счетоводител, а после се заловил и с търговия. Ученето на езици се позабавило, но Шлиман се впуснал в търговски сделки и с упорит труд трупал пари. Това продължило доста дълго и не винаги по най-благородни пътища. Шлиман сам го признава в дневника си. Намесвал се с изгодни сделки във време на гражданската война в Америка и в Кримската война в Европа. Понякога сякаш случаят му помагал.

Така или иначе, Хайнрих Шлиман притежавал вече голямо богатство и на четиридесет и шест години приключил с търговията и

се заловил да осъществи детската си мечта — да открие Троя.

Ако дотук нещата вървят, както се казва, като в роман, оттук нататък започва редица от главозамайващи открития, вече като във фантастична приказка.

Троя, възпетия от Омир град, той открил, изучавайки внимателно всяка дума в Илиадата и разкопавайки в течение на четири години 250 хиляди кубически метра пръст. В края на тези четири години Шлиман и жена му извадили със собствените си ръце огромното съкровище на Приам.

Победителите на Троя се завърнали назад с корабите си. Но дългото отсъствие на Агамемнон

от Микена било използвано от узурпатора Егист. На завърналия се цар той подготвил пир, на който го убил.

След Троя Шлиман насочил усилията си към разкриването на Микена и царските гробници там. В края на 1876 г. той е вече проникнал до тях и в буквалния смисъл разравя с ръце злато и скъпоценности. И макар по-късно да се установило, че откритите гробове са по-стари от времето на Агамемнон, именно неговият образ и съдба вълнували въображението на откривателя.

Момченцето си Шлиман кръстил Агамемнон, а момиченцето — Андромаха, както се наричала съпругата на Приамовия син Хектор. Целият му живот, откакто захвърлил търговията и с натрупаните от нея милиони се заловил за археологията, бил сякаш белязан от

онези силни впечатления, които първото четене на Илиада и Одисея оставили у него. Тогава той бил седемгодишно момче. . .

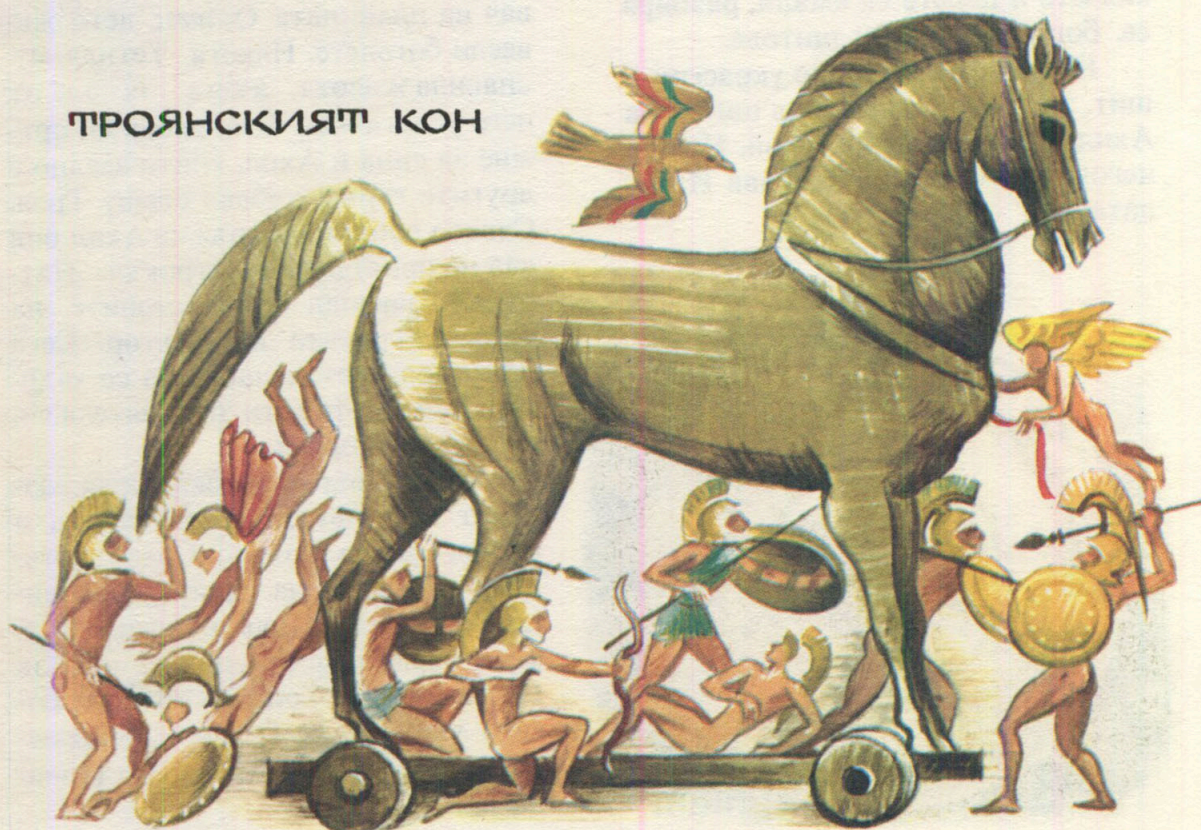
Шлиман се връщал отново да разкопава Троя, разкопавал древния Тиринт, кроел планове да копае на остров Крит.

Починал внезапно в Неапол през 1890 г. Името му и делата му вече били като легенда, която обикаляла света.

А сега — няколко реда за всички:

За живота на Шлиман е писано доста. Това е живот в миналия век и много от случките не биха могли да се повторят в наши дни по същия начин. Но този живот съдържа един голям урок: когато човек има силно желание да постигне своята мечта, той трябва да има воля и сила за това, да ѝ посвети времето си, да не жали труда си.

ТРОЯНСКИЯТ КОН

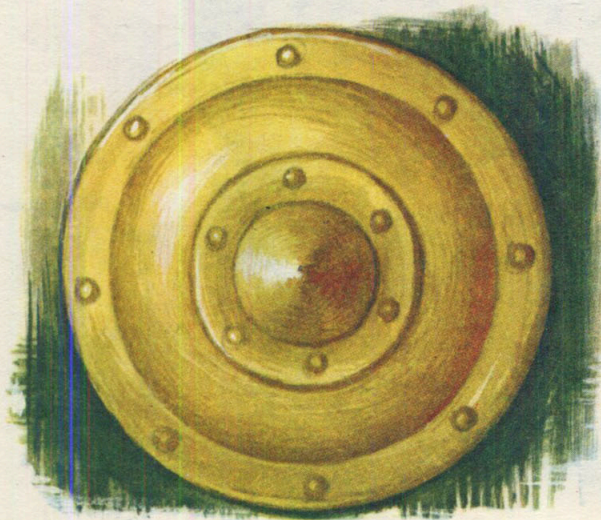

Щ

ЩИТ

В дългите столетия, през които човекът е воювал със стрели, копия и мечове, щитът е бил негов най-верен закрилник. Изработвал се от различни материали — дърво, кожа, метал. Вождовете, знатните, князете и царете са имали, разбира се, богато украсени щитове.

Но най-фантастично украсеният щит, за който се знае, бил щитът на Ахил, древногръцкия герой. Нали с неговото име Омир започва Илиадата:

„Възпей ми, о Музо, гнева на Ахила, сина Пелеев. . .“

Ахил бил син на героя Пелей, но негова майка била морската богиня Тетида. Тя се явила при бог Хефест, знаменития майстор-ковач на планината Олимп, дето живеели боговете. Някога Тетида му спасила живота, а сега искала от него услуга — да изкове бързо оръжие за сина ѝ Ахил, който заедно с другите гърци воювал срещу Троя. Своето сооствено оръжие Ахил бил дал на приятеля си Патрокъл. Патрокъл загинал край стените на Троя от ръката на Хектор. Сега Ахил горял от желание да се хвърли в бой да отмъсти за приятеля си, но нямал оръжие.

Хефест бързо заповядал да раздухат огнището, приготвил мед и олово, сребро и злато. Сред пламъците и жегата на своята ковачница, въоръжен с чук и клещи, Хефест изработил най-напред щит за Пелеевия син. Той бил толкова богато украсен, че Омир му посветил много стихове от своята Илиада.

На щита Хефест изобразил земята, морето и небето. Небето обси́пал със звезди, като отбелязал и някои съзвездия. Поставил там и луната, и слънцето. Под небето представил два града. В единия град течал мирен живот, имало сватби с шествия и хора, имало спорове и съд на старейшините. Другият град бил във война, обсаден от неприятел. Мъжете от града са устроили засада, а жените, младежите и старците бранят крепостта. Вижда се лагерът на неприятеля, виждат се и отвлечените стада, а някъде и ожесточени схватки на враждуващите. Тук са боговете Арес и Атина Палада. Тук са и богините на раздора и гнева, богът на смъртта, който чака своите жертви.

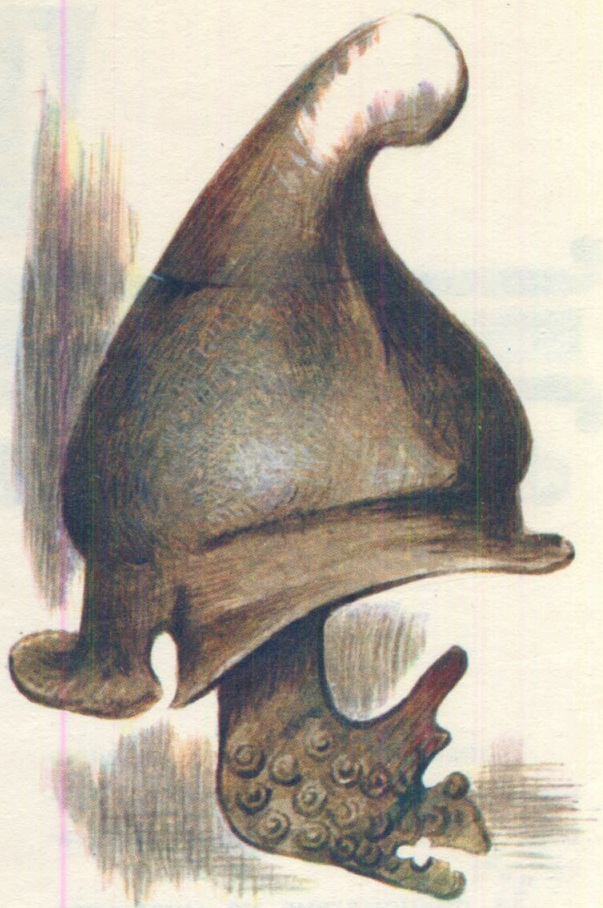
Но Хефест-ковачът не клони към военолубците. Той намерил още място на щита, за да изобрази мирния труд на орачи и жътвари, гроздобер, младежки песни и хора. И около всичко това, по края на щита, Хефест изковал вълните на океана, защото така си представяли древните света — обиколени от безкраен океан.

Освен щит Хефест изковал за Ахил шлем, броня и наколенници.

Това описание на Омир показва колко много в древността държали на красотата на защитното въоръжение. С него войнът се изправял пред неприятеля, неговата красота и блясък трябвало да поразят, още преди той да е вдигнал своето нападателно оръжие.

Досега щитът на Ахил не е намерен. Съществувал ли е той действително?

В Илиада се споменава и за тракийския цар Резос, който има бели коне и въоръжение, достойно за богове, а не за смъртни. Този Резос отишъл на война от нашите тракийски земи. На наша земя са открити великолепни тракийски съкровища, в

ТРАКИЙСКИ ШЛЕМ
С НАБУЗНИК — IV В. ПР. Н.Е.
(ГОЦЕДЕЛЧЕВСКО)

които голяма част от предметите са украсявали личното въоръжение и конската сбруя — юзда, колани и др. — на знатни тракийски воители. Много от тези украси са били прикрепени към изработени от кожа щитове.

Да се възстанови първоначалният изглед на тракийското въоръжение — ето една задача, която все още не е изцяло решена. Може би някой от вас ще опита в бъдеще да я реши?

Ъ

КАЛОЙНОВЪРЪСТЕНЪ

Внимание! Не четете следващата колона!* Опитайте се да разберете какво е написано под буквата „Ъ“!

За подпомагане на мисленето имайте предвид следното:

Търново

Злато

Гроб

Животно

Църквата „Св. Четиридесет мъченици“.

*Ако все пак сте прочели предварително страницата, това означава, че сте много нетърпеливи. А нетърпението не е добро качество за един археолог. . .

Познахте ли за какво става дума? Разчетохте ли текста? А сега, вижте!

Редицата от букви, която започва с Ъ и завършва с К(от ляво на дясно), е обърната обратно, т. е. лявата им страна трябва да бъде дясна. Те ще се свържат в разбираем текст, ако ги четем от дясно на ляво. Чете се: Калойнов пръстенъ. Надписът е врязан на пръстен-печат негативно (обратно) и се проявява позитивно на отпечатъка.

Пръстенът с този надпис и гробът, в който се намери, бяха една от най-вълнуващите находки от старата столица Търново през последните години. Ето накратко за това откритие:

През есента на 1972 г. при разкопки в църквата „Св. Четиридесет мъченици“ във Велико Търново бяха разкрити гробове на знатни лица, с накити и пръстени-печати. В един от тях, открит в северния портик на църквата, бе намерен златен пръстен-печат. На кръг-

лата плочка е изобразено фантастично животно, обиколено от надписа. Пръстенът тежи повече от 60 грама. Погребаният е бил положен в дървен ковчег. Той е бил много висок мъж — скелетът е дълъг 1,95 м. На черепа му има следа от зараснала рана от удар с меч. Около черепа — останки от златотъкани и копринени тъкани, около костите на тялото — частици от такива тъкани и много сребърни копчета.

Чий е този гроб? Кой е погребаният тук Калоян? Това ли е самият велик български цар от династията на Асеневци, управлявал кратко — от 1197 до 1207 г., но изпълнил това време с важни дела, убит предателски край стените на Солун? Ако отговорът е утвърдителен, то това е първият гроб на български цар със запазен в него скелет, който се открива!

Археолози, историци, палеобългаристи, антрополози, химици-консерватори и още много други специалисти се включиха в изследването. Може би ще се запита: „А нима това не беше сигурно и ясно от самото начало?“ Не, не беше сигурно. Ако на пръстена беше написана и титлата „цар“, съмнение не би възникнало. А името Калоян се среща и след времето на цар Калоян — например севастократор Калоян, братовчед на цар Константин Асен, е ктитор на Боянската църква и е изписан там с жена си Десислава в 1259 г.

За да се твърди уверено, че гробът е царският, се направиха сложни изследвания, в които рентгенът, спектралните и химически анализи изиграха голяма роля. Състояха се задълбочени обсъждания. Крайният резултат потвърди появилото се

още при откриването на гроба предположение — той е на цар Калоян.

Тези, които се интересуват от подробностите, ще намерят какво да прочетат. Нека кажем само, че по находките от гроба е възстановено облеклото на царя, а по черепа се възстановява неговият образ. Умният и смел владетел е водил и дипломатически преговори, и битки за своята страна и е носел белега на неприятелски удар. За неговата хубост го нарекли Калос Йоанос, което на гръцки означава „красив Иван“.

Но да се върнем за малко на пръстена-печат. Сами се убежда-

вате какво важно значение имат такъв вид находки. Понякога знаците и надписите на пръстени и печати са много сложни. Съществува специална научна дисциплина — *сфрагистика*. А с изображения като това на Калоянов пръстен, които са символични и се срещат и на гербовете, се занимава *хералдиката*. Това са интересни и трудни специалности. И при тях са нужни много познания — и по езици, и по история, по история на изкуството, по археология и т. н. Но кое е в същност по-увлекателно — лесното или трудното?

ПЛАСТИЧНА РЕКОНСТРУКЦИЯ ПО ЧЕРЕПА НА ЦАР КАЛОЯН

Ю

ЮПИТЕР, ЮНОНА

Малко преди края на тази книга пред нас се изправя величествената двойка богове, съпрузите Зевс и Хера, както ги наричали гърците; Юпитер и Юнона, както ги наричали с латински имена. Всемогъщият и велик Зевс — Юпитер, бог на небето, наричан Гърмовержец, цар на боговете и хората, върховен господар, и неговата съпруга Юнона, царица на боговете и хората, покровителка на брака и семейството.

Те двамата раздават своето благоволение на богове и хора. Но тежко на този, комуто те се разсърдят. Отмъщенията им са страшни и в тях няма никаква божествена доброта и великодушие, а гняв и доста много злопамятност. Това се вижда от много случаи, достигнали до нас в митовете!

Допускам, че ако имаха възможност, и на мене биха устроили най-малкото един добър скандал, защото досега не са намерили място в азбуката техните безбройни синове, дъщери, снахи и зетъове, внуци и правнуци — с една дума целият гръко-римски пантеон.

Още повече, че той е тясно свързан с археологията — храмове и светилища, оброчни плочи, големи и малки бронзови и мраморни статуи, надписи, изображения на мозайки, на керамика, на монети. Човек би казал, че голяма част от античната археология е свързана с Юпитеровата фамилия!

Но ако бяхме започнали азбу-

ката с А като Атина, сигурно биха се разсърдили Афродита, Аполон и Арес, а може би и още някой. След това Б като Бакхус, В като Вулкан или Венера, или Веста, или. . . Опитайте се сами да намерите божества за всички букви на азбуката. Може би само Ъ ще остане без божество. А в края на краищата археологията си има и много други проблеми!

Но като сме вече на буква Ю, да поговорим малко и за олимпийските богове.

Гръцката и римската митология са ни завещали много интересни разкази за техните взаимоотношения и за отношенията им със смъртните. Те са твърде сложни, историите се преплитат една в друга. В тях има любов и омраза, даряват се необикновени дарове или се налагат тежки наказания. Зад образите на някои богове са скрити представи за света, за добродетели и слабости.

Археологът трябва да познава митологията. Често епизоди от жи-

вота на божествата са изобразени на археологически паметници. Освен това всеки бог се изобразява по определен начин, или, както се казва, има своя иконография. Тя е свързана с неговите функции, а понякога и с някои събития, в които той участва. Така например, ако на разкопки се намери дори само крак на мъжка статуя, бихме могли да познаем чия е. Ако до крака има тояга с увита около нея змия, можем да бъдем сигурни, че този крак е от статуя на Асклепий, бога на здравето и медицината. Ако до крака има пантера, това е фрагмент от статуя на Дионис. Ако пък до крака има орел, то това е била статуя на Зевс.

Но за да познава човек по фрагмента на кой бог е била статуята, най-напред трябва добре да се е запознал със запазени статуи на богове. Големите световни музеи имат богати колекции от антична скулптура, сред чиит сюжети немалко място заемат боговете. След като се поразгледат албуми и истории на изкуството, се виждат общите черти на всяко божество. Аполон е млад и красив и най-често е пред-

ХЕРМЕС

ЮНОНА

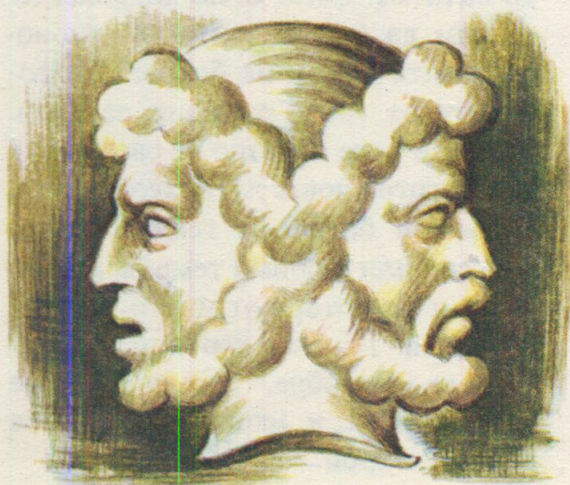

ставен гол. Сестра му Артемида, или Диана, е обикновено с къса дреха и с колчан стрели през рамо — тя е ловджийка. Атина, или Минерва, е винаги с дълга дреха, понякога с щит и копие. Асклепий-Ескулап и Зевс-Юпитер се представят като по-възрастни мъже с предметната през гърдите дреха. Хермес, или Меркурий, има крила на обувките си и държи кесия и особен жезъл, наречен кадуцей. Дионис пък носи в косите си бръшляново клонче. И така нататък, и така нататък. Само че по-добре е всеки сам да открие какви са иконографските белези на боговете и богините от гръко-римския пантеон. Това ще бъде полезно не само за да се подготви човек за археологията. Древните богове и техните истории са били любима тема на художници и скулптори от много по-късни епохи. Техните картини ще разбираме по-добре, ако познаваме митологията и иконографията на нейните герои.

Я

ЯНУС

На последната буква на азбуката поставяме това звучно име. Янус се нарича един от боговете на римския пантеон. Той е бил богът на всяко начало, но и на всеки край. Бог на слънчевото кръгообръщение, на годината. На него е бил посветен месец януарий — както се досещате, името на месеца произлиза от името на бога. А самото име Янус се свързва с латинската дума януа (janua), която означава врата, вход, начало.

Янус е бил представян с две лица, обърнати в противоположни страни. Едното е било младо, а другото — старо. Това също изразявало кръговрата на живота. Едното лице гледало към миналото, а другото — към настоящето.

Статуите му поставяли на градските порти и на входовете на къщите. Храмът на Янус в Рим имал два входа, разположени на противоположни страни. Този бог се считал за покровител на започването на едно дело и на неговото завършване.

На края на нашата археологическа азбука името на Янус трябва да ни подсказва, че всеки край е свързан с ново начало. Като врата се затваря корицата на тази книга, за да се отвори корицата на друга.

А самата археологическа наука не е ли едно свързване на миналото с настоящето? Изследването на миналите епохи чрез археологията обогатява нашия живот с постиженията на много човешки поколения, на различни народи и култури. Археологията подпомага изучава-

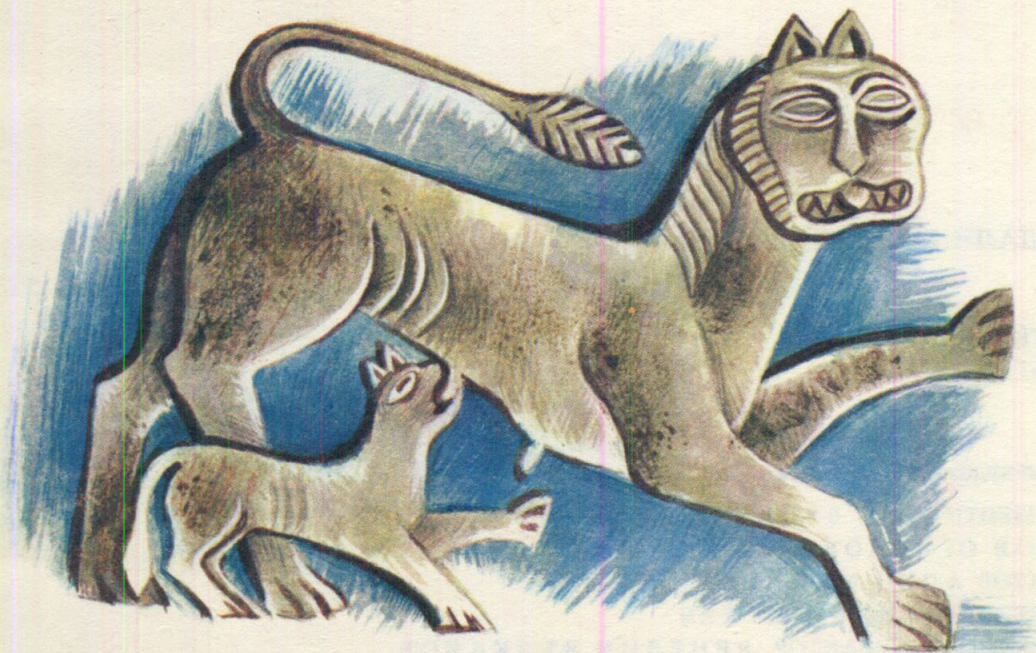
нето и съхраняването на хилядолетния човешки опит във всички области на живота. Тя ни разкрива и постиженията на старото изкуство. Тя служи, за да се свърже разкъсаната нишка на човешкото развитие, да се изучат великите уроци, които то ни поднася!

Колко тежък и беден би бил животът на човека без познаването на неговото минало, без съхраняването и пренасянето на човешкия опит

и постижения през всички епохи в служба на настоящето и бъдещето.

Ето, този символ на диалектиката, както бихме се изразили на съвременен език, древните хора са заложили в образа на Янус.

Тази книга за археологията е само азбука, само подсказване на нейните богатства, на интересната и увлекателна работа, свързана с нея. Затваряйки я, нека отворим друга, още по-интересна! . . .

МАГДАЛИНА СТАНЧЕВА

АЗБУКА НА МАЛКИЯ
АРХЕОЛОГ

Научно-художествена книга

РЕЦЕНЗЕНТИ ПРОФ. ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ

ЛЮБОВ ОГНЕНОВА-МАРИНОВА

РЕДАКТОР АСЕН МИЛЧЕВ

ХУДОЖНИК ОГНЯН МИРЧЕВ

ХУДОЖЕСТВЕН РЕДАКТОР ВЕНЕЛИН ВЪЛКАНОВ

ТЕХНИЧЕСКИ РЕДАКТОР ГЕОРГИ НЕЦОВ

КОРЕКТОР ИРИНА КЪОСЕВА

ИНДЕКС 11 95378 23337 6356-11-83

БЪЛГАРСКА. ПЪРВО ИЗДАНИЕ. ДАДЕНА ЗА ПЕЧАТ НА 14.IV.1983 Г. ПОДПИСАНА ЗА
ПЕЧАТ 1.1984 Г. ИЗЛЯЗЛА ОТ ПЕЧАТ III.1984 Г. ФОРМАТ 8/60/90. ПЕЧАТНИ КОЛИ 11.
ИЗДАТЕЛСКИ КОЛИ 11. УСЛ. ИЗДАТЕЛСКИ КОЛИ 8,41 . ТИРАЖ 15 115. ЦЕНА 1,03 ЛВ.

ИЗДАТЕЛСТВО „ОТЕЧЕСТВО“,
СОФИЯ

ДП „БАЛКАН“, бул. Ленин 113

1,03 лв.

